

2. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยและพัฒนาในประเทศไทยนั้น รัฐบาลได้ปรับเปลี่ยนนโยบายจากการให้รัฐ (ข้าราชการ) ทำการวิจัยเอง มาเป็นการส่งเสริมให้ภาคเอกชนทำการวิจัยและพัฒนา ทั้งนี้เพื่อสร้างความรู้ใหม่โดยการค้นคว้าวิจัยบนพื้นฐานแนวคิดที่ว่า การสร้างเสริมภูมิปัญญาหรือสร้างเสริมการเรียนรู้ให้เกิดความรู้ จะต้องค้นคว้าวิจัย ถ้าจะทำให้เกิดประโยชน์ก็ต้องทำการพัฒนา (มนตรี จุฬวัฒนมถ ทล,2537 : 40-48)

สำหรับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : RAR) เกิดจากปัญหาเดิมที่บุคคล 3 กลุ่ม คือ นักวิจัย ชาวบ้าน และนักพัฒนา มีแนวคิดและโลกทัศน์ที่แตกต่างกัน และเมื่อได้มาทำการศึกษาร่วมกัน อันมีฐานการศึกษาจากปัญหาและความต้องการในภาพรวมของชาวบ้าน โดยดำเนินการกิจกรรมด้วยการปฏิบัติหรือทดลอง เมื่อประเมินแล้วเห็นว่าได้ผลดีก็นำไปพัฒนาต่อไป (ไพฑูรย์ มีกุล, 2543)

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ต้องมีเหตุการณ์ร่วม 4 ประการด้วยกันคือ การมีส่วนร่วมของชุมชนในทุกขั้นตอน มีกระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้น มีการปฏิบัติการให้เห็นจริง และมีการประเมินร่วมด้วยเป็นระยะ ๆ ซึ่งในวิธีการวิจัยแต่ละแบบมีส่วนร่วมก็อาศัยเทคนิควิธีการเฉพาะในการดำเนินการวิจัย

เทคนิคการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่มีเทคนิคในการดำเนินงานอย่างเป็นระบบ ด้วยการทำความเข้าใจกับกลุ่มชุมชน ชีวิตชุมชน โดยอาศัยวิธีการหลักหลายประการ เพื่อให้ได้มาซึ่งความหมาย (meaning) ของสิ่งแวดลอมในชุมชนนั้น ผู้วิจัยจะต้องเลือกชุมชนหรือสนามที่ต้องการศึกษา เพื่อให้ได้มาซึ่งคำตอบตามกระบวนการจากปรากฏการณ์นั้น ผู้วิจัยต้องทำความเข้าใจกับสิ่งต่าง ๆ ในชุมชนด้วยความกระตือรือร้น โดยอาศัยผู้รู้ในชุมชนช่วยอธิบายหรือช่วยให้ความหมายของสิ่งต่าง ๆ อย่างถี่ถ้วน แต่อย่างไรก็ดี ผู้วิจัยต้องศึกษาจากเอกสารที่มีผู้ศึกษาไว้แล้วและเอกสารที่รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนนั้น (ไพฑูรย์ มีกุล,2541 : 123) นอกจากนี้ ยังเน้นการเก็บข้อมูลจากการใช้เทคนิคการสนทนากลุ่ม (focus group interviewing) สัมภาษณ์และสอบถามความคิดเห็นของผู้นำชุมชน ประชาชนและผู้นำทางการศึกษาในพื้นที่ที่ทำการวิจัยและเป็นการบันทึกข้อมูลส่วนบุคคลในชุมชนนั้นพร้อมทำการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (indepth interview) เกี่ยวกับการค้นหาแหล่งภูมิปัญญาของท้องถิ่น การสร้างเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นร่วมกับกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ความเห็นเกี่ยวกับการเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นร่วมกับกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ความเห็นเกี่ยวกับการสร้างเป้าหมายและแนวทางร่วมกันในการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง ซึ่ง

ในการดำเนินการทุกขั้นตอนจะทำการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ไปพร้อม ๆ กัน

อุทัย คุลยเกษม (2545 : 131) กล่าวว่า การวิจัยแบบมีส่วนร่วมหรือการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) หรือ PAR นั้น เน้นที่ผู้เข้ามามีส่วนร่วมทุกจุดยืนของเรา และช่วยสร้างความเข้มแข็งให้แก่คนธรรมดาทั่วไป เพื่อจะได้นำไปต่อรองกับบุคคลอื่นมากขึ้น

แทนดอน (Tandon, 1988) ได้กล่าวว่า การวิจัยแบบมีส่วนร่วมหรือการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

1. ให้ความสำคัญและเคารพต่อภูมิรู้ชาวบ้าน โดยยอมรับว่าความรู้พื้นบ้าน ตลอดจนระบบการสร้างความรู้และกำเนิดความรู้ให้วิธีอื่นที่แตกต่างไปจากของนักวิชาการ ยังเป็นสิ่งปฏิบัติและยอมรับกันแพร่หลายในหมู่คนชาวบ้าน คนยากจน เพื่อเป็นหนทางแก้ปัญหาในการดำรงชีวิตของเธอ
2. ปรับปรุงความสามารถและศักยภาพของชาวบ้าน ด้วยการส่งเสริม ยกย่อง และพัฒนาความเชื่อในตัวของเขา ให้เขาสามารถวิเคราะห์และสังเคราะห์สถานการณ์ปัญหาของเขาเอง
3. ให้ความรู้ที่เหมาะสมแก่ชาวบ้าน โดยให้เขาได้ความรู้ที่เกิดขึ้นในระบบสังคมของเขา และสามารถที่จะทำความเข้าใจ แปลความหมายตลอดจนนำไปใช้ได้อย่างเหมาะสม
4. สนใจในปรัทัศน์ของชาวบ้าน โดยการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะช่วยเปิดเผยให้เห็นคำถามที่ตรงกับปัญหาของชาวบ้านเช่น การต้องดิ้นรนต่อสู้กับแรงบีบบังคับจากผู้มีอิทธิพล ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นคำถามที่นักวิจัยรูปแบบเก่าไม่ค่อยได้นึกถึงมาก่อน
5. ปลดปล่อยความคิด การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จะช่วยให้ชาวบ้านและคนยากจน สามารถใช้ความคิด ความเห็น ของตนเองอย่างเสรี ในการมองสภาพการณ์และปัญหา สามารถยื่นข้อคัดค้านพลังอิทธิพลจากภายนอก หรือจากอำนาจกดขี่ของผู้มีอำนาจ

อาจกล่าวได้ว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม สามารถหยั่งรากลึกกลงไปถึงประสบการณ์ทางสังคมอย่างเป็นรูปธรรม เช่น มีความมุ่งมั่นที่จะเอาชนะหรือแก้ปัญหาที่ชาวบ้านมีความคับข้องใจอยู่ด้วย ความพยายาม โดยวิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จะทำให้สามารถกำหนดกลุ่มเป้าหมายได้ตรงตามความต้องการที่จะแก้ปัญหานั้น สามารถให้แนวทางแก่ชาวบ้านว่าอะไรดีคือสิ่งจำเป็น หรือเป็นความต้องการที่แท้จริงของเขา และชี้ให้เห็นจุดบกพร่องหรือจุดผิดพลาดในความคิดของชาวบ้านเกี่ยวกับปัญหาของเขาเอง ซึ่งการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนี้จะต้องมีเป้าหมายหลัก และประเด็นในกระบวนการวิจัยที่ชัดเจน

เป้าหมายหลักของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

1. ค้นหาความรู้พื้นบ้านที่เป็นที่ยอมรับและใช้กันแพร่หลาย
2. ส่งเสริมความเข้าใจอันดีระหว่างวัฒนธรรม
3. สร้างคุณภาพระหว่างวิทยาศาสตร์ ความรู้ทางวิชาการกับความรู้พื้นบ้าน
4. ยอมรับในความไม่เท่าเทียมกันของภาวะสังคมเศรษฐกิจ

ประเด็นในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

1. เป้าหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งจะนำไปถึงผลลัพธ์ที่มีขอบข่ายกว้างขวางแก่ผู้ที่มีส่วนร่วมในการวิจัยนั้น เช่น ทักษะด้านการวิจัย การทำโครงการ การพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับความต้องการของท้องถิ่น ผลิตรายการ คู่มือการปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ สำหรับใช้ในชุมชน สร้างองค์กรรรองรับกิจกรรมต่างๆ ที่ช่วยแก้ไขปัญหของคนก่อน ซึ่งเน้นรวมถึงการใช้ทรัพยากรและทุกหลักในชุมชนและทุนสนับสนุนที่เกี่ยวข้องในชุมชนอย่างคุ้มค่าเหมาะสม

นอกจากนี้การเก็บและการบันทึกข้อมูล มักจะไม่มีสูตรสำเร็จ เพราะขึ้นอยู่กับสถานการณ์ในชุมชนนั้น ๆ ในการบันทึกข้อมูล ผู้วิจัยจะต้องใช้วิธีการที่เหมาะสม ซึ่งบางครั้งจะบันทึกต่อหน้าผู้ให้สัมภาษณ์ หรือบางครั้งก็ต้องนำไปบันทึกหลังการสัมภาษณ์ก็ได้ ในการเก็บข้อมูลนั้น ควรมีขั้นตอนที่สำคัญ ๆ ดังนี้

1. การเข้าสนาม (agin entry) เพื่อเป็นการเตรียมชุมชน และเป็นการเตรียมตัวของผู้วิจัยและทีมงาน ในการเก็บข้อมูลภาคสนามนั้น ผู้วิจัยจะทำการเลือกชุมชนที่จะศึกษาเป็นกรณีศึกษาแบบจุลภาค (micro study) คือ เลือกชุมชนหรือหมู่บ้านเดียว โดยเฉพาะเจาะจง เมื่อพบว่ามีการปรากฏการณ์หรือมีเรื่องที่ผู้วิจัยต้องการศึกษา เนื่องจากผู้วิจัยต้องไปพักอยู่ในชุมชน จึงต้องพิจารณาให้มากกว่าจะอยู่กับใคร จึงจะเกิดประโยชน์แก่ผู้วิจัยมากที่สุด เพราะถ้าพิจารณาหรือตัดสินใจผิดพลาดตั้งแต่ครั้งแรก จะทำให้ต้องใช้เวลาอีกนานกว่าที่จะเข้ากับชาวบ้านได้ และหากได้ทำการศึกษากุมิหลังของบุคคลต่างๆ มาก่อนพอสมควร ก็จะเป็นการดีต่อการเก็บข้อมูล แต่อย่างไรก็ตามการเลือกพักในพื้นที่ จำเป็นต้องเลือกสถานที่ที่มีความปลอดภัย มีความอบอุ่นในการพักอาศัย และมีผู้ที่สามารถสร้างประโยชน์โดยการพาไปทำความคุ้นเคยกับชาวบ้านได้

2. การสร้างความสัมพันธ์ (build rapport) เป็นวิธีการที่เมื่อผู้วิจัยไปถึงชุมชนหรือหมู่บ้านที่เลือกศึกษาแล้ว ควรไปหาผู้นำชุมชนทันที เช่น ผู้ใหญ่บ้าน เจ้าอาวาส หรือผู้สูงอายุที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ ในขณะที่เดียวกันก็แนะนำตัวเองถึงจุดประสงค์ที่มา และขอความอนุเคราะห์จากชุมชนในการเก็บข้อมูล ซึ่ง สุกวงค์ จันทวานิช (2541 : 23) ได้สรุปขั้นตอนในการแนะนำตัวไว้ดังนี้

จริง

ก. บอกกับคนในสนามว่า เราจะมาทำอะไร ซึ่งวิธีที่ดีที่สุด คือ การบอกความ

ข. บอกกับคนในสนามที่เราศึกษานั้นว่า เราจะทำให้เขาเสียเวลาหรือไม่

ค. บอกว่าจะเอาข้อค้นพบไปทำอะไร

ง. บอกถึงสาเหตุที่ต้องเลือกสนามนี้

จ. บอกถึงผลที่เขาจะได้จากเรา

และสุภางค์ จันทวานิช (2541 : 91-92) ยังได้แนะนำถึงการปฏิบัติในการเข้าสนามในช่วงแรก ๆ ของผู้วิจัย ควรใช้เทคนิคต่างๆ เพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดี ดังนี้

1. วางท่าที่สงบเสถียร ไม่ทำตัวให้เด่นจนผิดสังเกต เพื่อไม่ให้ชาวบ้านรู้สึกว่าเป็นคนแปลกปลอมเข้ามา

2. หลีกเลี่ยงการใช้คำถามที่ทำให้ชาวบ้านรู้สึกอึดอัด เช่น การถามเรื่องหนี้สิน เรื่องที่น่าอับอายของครอบครัว

3. อย่าทำตัวทัดเทียมผู้นำของชุมชน

4. พยายามเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยเกี่ยวข้องอย่างสงบเสถียร และพร้อมที่จะช่วยเหลือ จะทำให้ได้รับการยอมรับจากชาวบ้านได้เร็วขึ้น

5. หาใครคนหนึ่ง เป็นผู้ริเริ่มแนะนำเราให้รู้จักชาวบ้าน

6. เมื่อมีความรู้สึกอึดอัด ให้เข้าใจว่าเป็นเรื่องปกติธรรมดา เพราะเรากำลังเข้ามาอยู่ในสิ่งแวดล้อมใหม่ ชาวบ้านเองก็รู้สึกอึดอัดเช่นเดียวกับเรา

7. ให้ถือเสียว่าสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสนาม โดยเฉพาะการกระทำของเรา ไม่ใช่เรื่องส่วนตัวแต่เป็นเรื่องของงาน

8. อย่าคาดหวังว่าจะทำอะไรได้มาก ๆ ในวันแรก ๆ การสร้างความสัมพันธ์ต้องใช้เวลาเป็นเดือน ๆ

9. เป็นมิตรกับทุกคน

การสร้างความสัมพันธ์ที่ดี จะเกิดได้เร็วหรือช้าขึ้น ขึ้นอยู่กับผู้วิจัยเป็นสำคัญ ผู้วิจัยจะต้องมีความลับไวในการศึกษา และสังเกตผู้คนในชุมชน เช่น อาจจะต้องเข้าไปสร้างความคุ้นเคยสนิทสนมกับครูในโรงเรียนที่สอนในชุมชนนั้น เมื่อผู้วิจัยทราบว่าเป็นคนดีที่มีบทบาทในชุมชนนั้นพอสมควร โดยผู้วิจัยต้องพยายามเข้าไปสนทนาและทำความคุ้นเคยเพื่อจะได้ข้อมูลสำคัญ ๆ ของคนอื่นต่อไป และยังมีสิ่งที่จะสร้างความสัมพันธ์ที่ดีได้เร็วอีกประการหนึ่งก็คือ การใช้ภาษาถิ่นที่ชาวบ้านพูดในชีวิตประจำวัน และการปฏิบัติตนให้ชาวบ้านเห็นว่าเรา ไม่แตกต่างจากเขา ในระยะแรก ๆ ผู้วิจัยควรจะพูดคุยกับชาวบ้านอย่างไม่เป็นทางการ และเป็นกันเอง ในขณะที่เดียวกันก็จะรู้ว่า ใครจะเป็นผู้ที่ให้ความสำคัญในด้านใด เมื่อผู้วิจัยกลับไปพัก ควรบันทึกประจำวันไว้ว่าได้ทำ

อะไร พบเห็นอะไรที่สำคัญ การจดบันทึกในระยะแรก ๆ ไม่ควรบันทึกต่อหน้าผู้ที่เราสนทนาด้วย เพราะอาจเกิดความระแวงได้ จึงควรพยายามสร้างความประทับใจให้เกิดขึ้นในระยะแรก ๆ โดยการปรับบุคลิกให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของชุมชน

การเก็บข้อมูล ปฏิบัติเมื่อผู้วิจัยเข้าไปอยู่ในสนาม ได้ทำความเข้าใจและพูดคุยกับชาวบ้านพอสมควร ผู้วิจัยควรเริ่มทำงานโดยการทำความคุ้นเคย เพื่อแสดงที่ตั้งของชุมชน วัด โรงเรียน บ้านเรือนแต่ละหลัง ร้านค้า สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ศาลากลางบ้าน ฯลฯ ถ้าชุมชนนั้นมีแผนที่อยู่แล้ว ก็จะเป็นสิ่งที่ดีและประหยัดเวลาได้มาก ผู้วิจัยอาจจะนำมาทำเป็นแผนที่โครงร่างแล้วลงสิ่งต่าง ๆ ที่ต้องการได้ เช่น ลงจำนวนครัวเรือน เลขที่บ้าน ชื่อเจ้าของบ้าน ฯลฯ สิ่งเหล่านี้จะมีประโยชน์สำหรับผู้วิจัยในการเข้าไปเก็บข้อมูล สำหรับการเก็บข้อมูลอาจใช้หลาย ๆ วิธี แต่การวิจัยเชิงคุณภาพจะให้ความสำคัญกับวิธีการดังต่อไปนี้ (ไพฑูริย์ มีกุศล, 2541 : 127-129)

1. การสังเกต เน้นที่ความสัมพันธ์ของคนในสังคมมากกว่า การสังเกตตัวคนแต่ละคน การสังเกตพฤติกรรมทางสังคมจึงต้องกระทำอย่างต่อเนื่อง ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยเชิงคุณภาพ จึงมีความจำเป็นต้องพักอยู่ในชุมชนที่ตนทำการวิจัย ซึ่งการสังเกตมี 2 แบบ คือ

ก. การสังเกตแบบมีส่วนร่วม คือ การเข้าไปมีส่วนร่วม คือ เข้าไปเกี่ยวข้องกับหรือร่วมกิจกรรมด้วย เช่น ไปร่วมในพิธีแต่งงาน พิธีศพ พิธีบวช ซึ่งผู้วิจัยจะได้เห็นพฤติกรรมหรือขั้นตอนต่าง ๆ ในกระบวนการของงานนั้น ๆ ในขณะเดียวกัน ผู้วิจัยก็ควรจะพูดคุยและสัมภาษณ์ซักถามพร้อม ๆ กันไปได้เช่นกัน

ข. การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม เป็นการสังเกตโดยที่ผู้วิจัยไม่ได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับกิจกรรมที่เกิดขึ้น จึงไม่สามารถเก็บข้อมูลได้ละเอียดเหมือนการสังเกตแบบมีส่วนร่วม จึงควรใช้ในระยะแรก ๆ ของการเข้าสนาม หรือขึ้นอยู่กับสถานการณ์

อย่างไรก็ตาม วิธีการสังเกตทั้ง 2 แบบนี้ ต่างก็เกื้อหนุนกันได้ ดังนั้นผู้วิจัยจะต้องใช้ดุลยพินิจว่า ควรจะใช้วิธีการสังเกตแบบใดในสถานการณ์ใด เพื่อให้ได้ความเป็นจริงที่เกิดขึ้น ซึ่งฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ (2531 : 14) ได้กล่าวถึงประโยชน์ของการสังเกตว่า ทำให้เห็นพฤติกรรมที่เป็นธรรมชาติ ทำให้ได้ข้อมูลที่คนไม่ยอมบอก หรือไม่อาจบอกได้ และจะเป็นการตรวจสอบข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์

2. การสัมภาษณ์ ได้จากการซักถาม หรือสนทนาคตามที่ผู้วิจัยต้องการสนทนา ซึ่งการใช้เวลาและการให้เนื้อหานั้น ขึ้นกับผู้ให้สัมภาษณ์ สำหรับแบบของการสัมภาษณ์และผู้สัมภาษณ์จะต้องดูให้เหมาะสมกับเวลา และสามารถที่จะหยุดหรือตัดบทได้ (ถ้าผู้ให้สัมภาษณ์พูดนอกประเด็น) แต่อาจจะใช้กลวิธีที่เหมาะสม เช่น เปลี่ยนประเด็นคำถาม หยุดดื่ม น้ำ หรือให้ायอม ฯลฯ แต่ไม่ควรขัดคอผู้ให้สัมภาษณ์ในทันทีทันใด เพราะจะทำให้ผู้ถูกสัมภาษณ์ไม่เต็มใจให้สัมภาษณ์หรือให้ข้อมูลที่ไมตรงกับความเป็นจริง การสัมภาษณ์ก็มีหลายแบบ คือ

ก. การสัมภาษณ์แบบเป็นทางการ หรือการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง เป็นการสัมภาษณ์ที่ผู้วิจัยได้กำหนดคำถามไว้แน่นอนในแบบสัมภาษณ์ และต้องการถามคนจำนวนมากในการที่จะนำมาเปรียบเทียบข้อมูลที่ได้รับ แบบสอบถามประเภทนี้ เป็นที่นิยมของนักสังคมวิทยา

ข. การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ หรือการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง การวิจัยเชิงคุณภาพมักนิยมใช้การสัมภาษณ์แบบนี้ เพราะไม่เคร่งครัดในการตั้งคำถาม แต่มุ่งทำความเข้าใจทัศนคติหรือระบบคิดของบุคคลในการให้ความหมายต่อปรากฏการณ์ต่างๆ ผู้วิจัยต้องตั้งประเด็นปัญหาไว้ในใจเสมอ ถ้าเห็นว่าผู้ให้สัมภาษณ์พูดนอกประเด็น ก็ควรใช้กลวิธีในการดึงเข้าประเด็นที่ตนตั้งไว้ให้ได้ ผู้วิจัยจะต้องควรมุ่งคำนึงถึงวันที่เหมาะสมในการดำเนินการสัมภาษณ์ เพราะเวลาว่างของแต่ละคนไม่เหมือนกัน

ค. การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key informant) ซึ่งเป็นผู้รู้ในชุมชน สามารถให้ข้อมูลได้อย่างละเอียดเกี่ยวกับเรื่องต่างๆ เช่น ประวัติหมู่บ้าน ต้องถามผู้อาวุโสที่เป็นหัวหน้ามาตั้งหมู่บ้านหรือผู้อาศัยในดินนั้นมาดั้งเดิม ด้านการศึกษา ต้องถามครูในชุมชนนั้น ด้านการพัฒนาต้องถามผู้ทรงคุณวุฒิของหมู่บ้าน ด้านศาสนา ต้องถามเจ้าอาวาสวัดในหมู่บ้านนั้น เป็นต้น การสัมภาษณ์นี้จะกระทำได้อย่างละเอียด หรือเรียกว่า การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (indepth interview) การสัมภาษณ์แบบนี้มีเทคนิคเกี่ยวกับการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ แต่ควรถามหลายๆ คนในข้อมูลเดียวกัน เพื่อประโยชน์ในการวิเคราะห์ข้อมูล

3. การบันทึกข้อมูล (field note) เป็นการจดบันทึกข้อมูลภาคสนามที่มีความสำคัญมาก เพราะจะป้องกันการหลงลืมได้ ผู้วิจัยจะต้องบันทึกข้อมูลไว้ ซึ่งผู้วิจัยจะต้องมีสมุดบันทึกติดกระเป๋าไปเสมอ และบางครั้งต้องจดชื่อบุคคลหรือสถานที่ ที่สำคัญไว้ย่อ ๆ เมื่อไปถึงที่พักหรือพอมีเวลาทำการขยายให้ชัดเจนมากขึ้น ตามที่ได้สังเกตในการบันทึกข้อมูลนี้ ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ (2531 : 17) สรุปไว้ดังนี้

ก. เป็นการบันทึกข้อมูลที่ได้จากการสังเกตและการสัมภาษณ์ การบันทึกไว้อย่างมีระบบ จะช่วยให้สะดวกในการนำข้อมูลมาใช้ได้ทันที โดยไม่สับสน และไม่ต้องกลับไปถามที่สนามอีก

ข. ผู้วิจัยจะบันทึกข้อมูลในขณะที่สังเกตหรือสัมภาษณ์ หรือภายหลัง ย่อมขึ้นอยู่กับสภาพการณ์ที่อำนวยแต่ไม่ควรบันทึกภายหลังจากการสัมภาษณ์หรือสังเกตนานเกินไป (ปกติต้องบันทึกทุกวัน) เพื่อป้องกันการหลงลืม และการบันทึกควรเก็บข้อมูลให้มากที่สุด เพื่อประโยชน์ในการวิเคราะห์และผู้วิจัยไม่ต้องเสียเวลากลับไปยังสนามอีก

ค. การเขียนบันทึก เป็นสิ่งที่ยาก เพราะต้องจำเหตุการณ์นั้นได้ จึงต้องฝึกฝน การจำหรือหาสิ่งช่วยจำ เช่น การถ่ายภาพ การเขียนลงในสมุดโน้ต การใช้เทปบันทึกเสียง เป็นต้น

วิเคราะห์ข้อมูลระดับหนึ่ง ผู้วิจัยจะรู้ว่า ตนเก็บข้อมูลได้สมบูรณ์เพียงใด เมื่อได้ตรวจสอบข้อมูลที่บันทึกไว้ในแต่ละวัน

การมีส่วนร่วมของชุมชน

ชุมชนได้ถูกสร้างขึ้นจากการมีส่วนร่วมของประชาชน ภายในชุมชน ชุมชนเกิดจากการรวมตัวของคนในชุมชน สมาชิกทุกคนของชุมชนต้องมีส่วนร่วมในการจัดการชุมชนของตนในขณะเดียวกัน เมื่อมีความจำเป็นยังสามารถติดต่อบุคลากรจากหน่วยงานของรัฐ และองค์กรเอกชนภายนอกชุมชนให้เข้ามาสนับสนุน เช่น การให้คำแนะนำและอบรม ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความพร้อมในการแก้ปัญหาด้วยตนเองให้มากที่สุด คนในชุมชนได้เรียนรู้ที่จะเสียสละเพื่อชุมชน ชุมชนที่ประชาชนเรียนรู้ที่จะพึ่งพาสนับสนุนช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยยินดีเสียสละตนเอง ไม่ว่าจะเป็แรงกาย แรงใจ และทรัพย์สินสิ่งของ เพื่อให้เกิดสิ่งที่ดีขึ้นแก่ผู้อื่นและชุมชน จะเป็นรากฐานที่สำคัญในการปลูกฝังจิตสำนึก “เพื่อชุมชน” ขึ้นมา ยังผลให้สมาชิกชุมชนรวมตัวกันอย่างแข็งแกร่ง เพื่อแก้ไขปัญหาที่ชุมชนกำลังเผชิญอยู่ด้วยตนเอง และเพื่อเป็นแบบอย่างแก่เด็กในการเรียนรู้จักบทบาทความรับผิดชอบและการมีส่วนร่วมในสิ่งที่เป็นประเด็นสาธารณะต่อไปในอนาคต (เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, 2544 : 9)

การมีส่วนร่วมมีความเชื่อมโยงกับการพัฒนาประเทศโดยเฉพาะการพัฒนาประเทศตามแนวทางเศรษฐศาสตร์แนวใหม่ และยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบพึ่งตนเอง ที่เน้นคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา โดยมีเป้าหมายที่ความเสมอภาค ความสามารถ ในการพึ่งตนเอง การพัฒนาคุณภาพชีวิต และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ซึ่งได้มีนักวิชาการให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ ดังนี้

การมีส่วนร่วม หมายถึง การเปิดโอกาสให้สมาชิกของชุมชนและประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมตัดสินใจในกิจการใด ๆ ให้ความช่วยเหลือ และมีอิทธิพลต่อการดำเนินกิจกรรมที่มีผลกระทบต่อประชาชน

นภาพรณ์ หะวานนท์ และคณะ (2543) กล่าวว่า การมีส่วนร่วม มีความหมายค่อนข้างหลากหลาย อาจรวมถึงการกระจายอำนาจ การช่วยเหลือโดยสมัครใจ การให้ประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้องกับกระบวนการดำเนินงานของโครงการตลอดจนการร่วมรับผลประโยชน์จากโครงการ

นอกจากนี้ สุมนฑา พรหมบุญ และคณะ (2541 : 33-43) ได้กล่าวถึง แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมไว้ว่า หนทางที่จะไปสู่มิติแห่ง “การศึกษา 100” “การศึกษาตลอดชีวิต” และ “สังคมแห่งการเรียนรู้” ได้โดยการให้ผู้เรียนสามารถแสวงหาความรู้ได้ด้วยตนเองและลงมือปฏิบัติกิจกรรมที่หลากหลายและยืดหยุ่น

แม้ว่างานของสุมนฑา พรหมบุญ และคณะ จะมีฐานจากการศึกษาในระบบ แต่มีสาระที่นำมาพิจารณาประยุกต์เพื่อจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการทำงานกับชุมชนได้หลายประเด็นซึ่งเหตุผลที่สนับสนุนการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ได้แก่

1. ความรู้และความจริงเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ โลกถูกค้นพบใหม่เสมอ ๆ การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ ในสังคมเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา ทุกคนต้องเรียนรู้วิธีที่จะแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง

2. การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ช่วยเตรียมสมาชิกของชุมชนให้พร้อมที่จะเผชิญกับชีวิตจริงเพราะลักษณะของการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเปิดโอกาสให้ผู้รับผิดชอบต่อการเรียนรู้ของตนเอง ได้ลงมือปฏิบัติ ทำกิจกรรมกลุ่ม ฝึกฝนทักษะการเรียนรู้ ทักษะการบริหารจัดการ ทักษะการเป็นผู้นำผู้ตาม และที่สำคัญเป็นการเรียนรู้ที่มีความสัมพันธ์สอดคล้องกับชีวิตจริงมากที่สุดวิธีหนึ่ง

3. การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ช่วยเสริมสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ที่ดี ฝึกฝนความเป็นประชาธิปไตย ฝึกการช่วยเหลือเกื้อกูล และการอยู่ร่วมกันอย่างเป็นสุขต่อชุมชน

4. การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ช่วยลดความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ทุกคนได้รับการยอมรับได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ เกิดความสุขในการอยู่ร่วมกัน

เพราะฉะนั้น จะเห็นได้ว่า การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมจะช่วยให้สมาชิกได้รับประสบการณ์ที่สำคัญกับชีวิตจริง ได้รับการฝึกฝนทักษะการแสวงหาความรู้ ทักษะ การบันทึกความรู้ ทักษะการคิด ทักษะการจัดการกับความรู้ ทักษะการแสดงออก ทักษะการสร้างความรู้ใหม่ และทักษะการทำงานกลุ่ม สิ่งเหล่านี้จะช่วยให้สมาชิกได้รับการพัฒนาไปสู่การเป็นคนเก่ง ดี และมีความสุข ทำให้ครูกับผู้ปกครองมีความสัมพันธ์และเจตคติที่ดีต่อกัน โรงเรียนและผู้ปกครองสามารถสร้างบทบาทใหม่ในความสัมพันธ์ระหว่างกันได้ ครู มีบทบาทใหม่ก็คือ เป็นผู้สนับสนุนครอบครัว ส่วนผลที่เกิดขึ้นกับโรงเรียน ได้แก่ พ่อแม่ ผู้ปกครองและชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมโรงเรียน ทำให้โรงเรียนได้รับการสนับสนุนเรื่องการปฏิรูป ส่วนผลที่เกิดขึ้นกับชุมชน ได้แก่ ความสัมพันธ์กับโรงเรียน และภาวะผู้นำ : บทบาทใหม่สำหรับชุมชน

การมีส่วนร่วมของชุมชน จึงมีความจำเป็นที่ต้องมียุทธศาสตร์การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานจริง ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายโดยเฉพาะกลุ่มเป้าหมายมีการเรียนรู้ร่วมกัน ไม่แยกจากการเรียนรู้ออกจากชีวิตจริง ดังนั้น ผลของการมีส่วนร่วมจึงเป็นสิ่งที่บ่งชี้ถึงความเข้มแข็งของชุมชนได้เป็นอย่างดี ซึ่งการมีส่วนร่วมของชุมชนจะสำเร็จได้ดั่งนั้น ก็ขึ้นอยู่กับรูปแบบการมีส่วนร่วมในการถ่ายทอดความรู้ด้านภูมิปัญญาสู่ชุมชนด้วย

รูปแบบการมีส่วนร่วม

รูปแบบในการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนนั้น ได้มีแนวคิดจากการศึกษาของบุคคลหลายท่าน เช่น จากผลการวิจัยของกรณีศึกษา ชมดี (2542 : 113-114) ซึ่งศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนที่มีผลต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจ : ศึกษาเฉพาะกรณี โครงการสารภี ตำบลท่าช้าง อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ได้รูปแบบการมีส่วนร่วม 10 แบบ ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมประชุม (attendance of meeting)
2. การมีส่วนร่วมในการออกเงิน (financial contribution)
3. การมีส่วนร่วมเป็นกรรมการ (membership on committees)
4. การมีส่วนร่วมเป็นผู้นำ (position of leadership)
5. การมีส่วนร่วมสัมภาษณ์ (interviewer)
6. การมีส่วนร่วมเป็นผู้บริโภค (customers)
7. การมีส่วนร่วมเป็นผู้บริโภค (customers)
8. การมีส่วนร่วมริเริ่มหรือเป็นผู้ริเริ่มการผลิต (entrepreneurs)
9. การมีส่วนร่วมเป็นผู้ใช้แรงงาน (employees)
10. การมีส่วนร่วมออกวัสดุอุปกรณ์ (material contribution)

ภูมิปัญญาชาวบ้านนั้นเป็นความรู้หรือประสบการณ์ดั้งเดิมของประชาชนในท้องถิ่นที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษหรือสถาบันต่าง ๆ ในท้องถิ่น ก็จะทำให้ท้องถิ่นสามารถดำรงอยู่ในสังคมที่เปลี่ยนแปลงได้ วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านมี 3 วิธี คือ

1. การถ่ายทอดแบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ได้แก่ การบอกเล่าให้ฟังต่อ ๆ กันมา ลักษณะของการบอกเล่ามี 3 ลักษณะ คือ

1.1 การบอกเล่าโดยตรง อาทิ การอบรมสั่งสอนกิริยามารยาท การสั่งสอนวิชาชีพและการสอนหนังสือ เป็นต้น

การบอกเล่าโดยผ่านพิธีกรรม อาทิ พิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่น และพิธีสู่ขวัญ เป็นต้น ในพิธีกรรมต่าง ๆ เหล่านี้จะมีคำสอนแทรกอยู่ ซึ่งเป็นลักษณะของการเชื่อมโยงประสบการณ์

1.2 การบันเทิง ได้แก่ ลิเก ลำตัด โนรา หนังตะลุง หมอลำ และคำขอ เป็นต้น จะมีเนื้อหาของคำร้องต่าง ๆ อาทิ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่น คติคำสอนของศาสนา การเมืองการปกครอง การประกอบอาชีพ การรักษาโรคพื้นบ้าน ตลอดจนการปฏิบัติตนตามจารีตประเพณีต่าง ๆ

2. การถ่ายทอดเป็นแบบลายลักษณ์อักษร ในอดีตจะใช้วิธีจารึกหรือเขียนใส่ใบลานหรือสมุดข่อยที่ชาวใต้เรียกนุดคำ นุดขาว บางแห่งใช้วิธีจารึกในแผ่นหิน

3. การถ่ายทอดแบบผ่านสื่อมวลชน เป็นการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ ซึ่งจะออกมาในรูปของสิ่งตีพิมพ์ทุกประเภท สื่ออิเล็กทรอนิกส์ และสื่อโทรคมนาคมต่าง ๆ อาทิ วิทยุ โทรทัศน์ วีดิทัศน์ ภาพยนตร์ คอมพิวเตอร์ อินเทอร์เน็ต เทเลเท็กซ์ โทรทัศน์ โทรสาร ตลอดจนโทรประชุม (teleconference)

นอกจากนี้ ในการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง ภูมิปัญญาชาวบ้าน เมื่อปี พ.ศ. 2533 (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2544 : 86-87) ก็ได้ให้ความสำคัญกับการนำภูมิปัญญาไปสู่กระบวนการเรียนรู้ในการพัฒนาชุมชน ซึ่งเสนอเป็นขั้นตอนดังนี้

1. ต้องมีความเข้าใจถึงภูมิปัญญาชาวบ้านว่าเป็นความดีมีคุณค่า และสะสมกันมานาน เป็นเรื่องที่เหมาะสมทุกสิ่งทุกอย่างเชื่อมโยงสิ่งต่าง ๆ เข้าด้วยกัน
2. การศึกษาและรวบรวมประเภทของภูมิปัญญาชาวบ้านในด้านต่าง ๆ
3. การจัดระบบข้อมูล เพื่อเชื่อมโยงภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นองค์ความรู้เฉพาะด้าน
4. การศึกษาวิธีการที่เหมาะสม ในการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน เช่น การศึกษาดูงาน การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การเล่าประสบการณ์ เป็นต้น

ทางด้าน เสรี พงศ์พิศ บรรณาธิการ (2542 : 36-64) ได้ให้ความหมายของการศึกษาเพื่อฟื้นฟูศักยภาพของชุมชน โดยเน้นไปที่การถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน ซึ่งเป็นความรอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์สืบทอดกันมาทั้งทางตรง คือ ประสบด้วยตนเอง หรือ ทางอ้อม

นอกจากนี้ จารุวรรณ ธรรมวัตร (2539 อ้างอิงใน เสรี พงศ์พิศ ; บรรณาธิการ, 2531 : 63-64) ได้กล่าวถึงวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านอีสาน ที่มีรูปแบบหลากหลายตามเนื้อหาและกลุ่มเป้าหมาย โดยการใช้วิธีการบอกเล่า การประกอบพิธีกรรม การแสดงมหรสพ ซึ่งทุกวิธีแอบอิงอยู่กับความศรัทธาในอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ศรัทธาในพุทธศาสนา

จะเห็นได้ว่า รูปแบบในการมีส่วนร่วมเพื่อถ่ายทอดความรู้ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นวิธีการที่จัดระบบให้การถ่ายทอดมีความง่ายและสะดวกขึ้น ซึ่งการถ่ายทอดความรู้ด้านต่าง ๆ นั้นต้องมีกระบวนการที่จะให้ประชาชนในชุมชน ได้มีวิธีการร่วมแสวงหาแหล่งการเรียนรู้ในชุมชนของตนจึงจะเกิดคุณค่าของการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนอย่างแท้จริง

กระบวนการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วม เป็นแนวคิดเชิงระบบที่มีกระบวนการหรือขั้นตอนหลายประการ ซึ่งมีผู้เสนอความคิดเห็นไว้หลายคน เช่น แซดิดิด และคณะ (Shadid & others, 1992 : 107-122) กล่าวว่า กระบวนการของการมีส่วนร่วม มีขั้นตอนต่าง ๆ ดังนี้

ขั้นที่ 1 การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ เป็นการกำหนดความต้องการและจัดลำดับความสำคัญ การวางแผนและการตัดสินใจปฏิบัติตามแผนที่วางไว้

ขั้นที่ 2 การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน เป็นการมีส่วนร่วมในส่วนที่เป็นองค์ประกอบของการดำเนินงาน เช่น การช่วยเหลือด้านทรัพยากรการบริหารงานและประสานงาน และการขอความช่วยเหลือ เป็นต้น

ขั้นที่ 3 การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์

ขั้นที่ 4 การมีส่วนร่วมในการประเมินผล การมีส่วนร่วมในการประเมินผลนั้น สิ่งสำคัญที่จะต้องสังเกตก็คือ ความเห็นชอบและความคาดหวัง ซึ่งมีอิทธิพลสามารถแปรเปลี่ยนพฤติกรรมของบุคคลในกลุ่มต่าง ๆ ได้

นอกจากนี้ ชูชาติ พ่วงสมจิตร (2540 : 43) เห็นว่า ควรจำแนกขั้นตอนในการมีส่วนร่วมออกเป็น

ขั้นที่ 1 การมีส่วนร่วมในขั้นริเริ่มโครงการ

ขั้นที่ 2 การมีส่วนร่วมในขั้นวางแผน

ขั้นที่ 3 การมีส่วนร่วมในขั้นดำเนินโครงการ

ขั้นที่ 4 การมีส่วนร่วมในขั้นประเมินผลโครงการ

นภภรณ์ หะวานนท์ และคณะ (2543 : 10) ได้ศึกษาเพื่อหาคำตอบอธิบายเกี่ยวกับลักษณะและเงื่อนไขการมีส่วนร่วม รวมทั้งกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนเพื่อการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานจากปรากฏการณ์ในชุมชน ผลการวิจัยพบว่า สิ่งสำคัญที่สุดที่เป็นสิ่งกำหนดกระบวนการและแบบแผนของการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานคือ เงื่อนไขทางด้านบริบทของชุมชน เงื่อนไขด้านสภาพแวดล้อมของชุมชน และเงื่อนไขทางด้านโรงเรียนส่วนกระบวนการมีส่วนร่วม พบว่า มี 8 ขั้นตอน คือ

1. การศึกษาข้อมูลพื้นฐานก่อนร่วมดำเนินการ
2. การสร้างความสัมพันธ์กับประชาชนในชุมชน
3. การสร้างเครือข่ายของกลุ่มผู้มีส่วนร่วม
4. การสร้างกิจกรรม
5. การต่อรองเพื่อการดำเนินการ
6. การร่วมกันดำเนินการ
7. การร่วมกันประเมินผลการดำเนินการ
8. การร่วมกันรับผลประโยชน์จากการดำเนินการ

จากกระบวนการดังกล่าว ทำให้แบบแผนการมีส่วนร่วมของชุมชนสามารถจำแนกตามหมวดหมู่ของคุณสมบัติเป็น 3 แบบแผนย่อย คือ แบบแผนการมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ (full participatory pattern) แบบแผนการมีส่วนร่วมบางส่วน (partial participatory pattern) และแบบแผนการมีส่วนร่วมแบบชายขอบ (marginal participatory pattern)

ในกระบวนการมีส่วนร่วมแสวงหาแหล่งการเรียนรู้ในชุมชนนั้น ประเวศ วะสี (2544 : 8-20) ได้เสนอถึงความสำคัญในการเรียนรู้ให้แก่ชุมชนให้เกิดปัญญา ว่าเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่สุดของสังคมทั้งหมดร่วมกัน ความเข้มแข็งทางปัญญาเกิดจากลักษณะ 5 ประการ คือ 1) สติปัญญา

ของคนทั้งหมด 2) โครงสร้างของสมอง 3) กระบวนการเรียนรู้ที่สร้างความเข้มแข็งทางปัญญา 4) การเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต 5) ความสามารถในการสร้างความรู้ใหม่

ปัจจัยที่สนับสนุนให้ชุมชนมีส่วนร่วม

ปัจจัยที่ทำให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในการพัฒนา มีดังนี้ (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2536 : 179-181)

1. ปัจจัยด้านบุคคล หมายถึง ความพร้อมของบุคคลที่จะเข้าไปทำงานและให้ประชาชนมีส่วนร่วม เป็นการยอมรับศักดิ์ศรีของประชาชน การมีความเชื่อและเคารพในตัวประชาชน การให้โอกาสแสดงความคิดเห็นรวมถึงการกระตุ้นให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม
2. ปัจจัยด้านการบริหาร เป็นการนำระเบียบราชการ หรือองค์กรพัฒนาชุมชน ควรมีความยืดหยุ่นในการนำมาปฏิบัติ
3. ปัจจัยด้านโครงสร้างชุมชน ประกอบด้วย
 - 3.1 ลักษณะความสัมพันธ์ของชุมชน ถ้าเป็นชุมชนที่มีลักษณะปฐมภูมิ จะมีการมีส่วนร่วมดีกว่าชุมชนที่มีประชาชนมาจากหลายแห่งหรือมีความสัมพันธ์กันแบบทุติยภูมิ
 - 3.2 โครงสร้างของประชากรชุมชน
 - 3.3 วัฒนธรรมชุมชนที่เอื้อต่อการมีส่วนร่วม
 - 3.4 ค่านิยมของชุมชน
 - 3.5 คุณภาพของประชากร เช่น ฐานะ รายได้ การศึกษา ถ้าดีจะมีความตื่นตัว
 - 3.6 โครงสร้างของอำนาจ หมายถึง บุคคลหรือกลุ่มที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจของกลุ่มในชุมชน เช่น ผู้นำชุมชน ซึ่งโดยมากมักมีฐานะดี มีความรู้และประสบการณ์มากกว่า
 - 3.7 ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ถ้าชุมชนตั้งถิ่นฐานเป็นกลุ่มจะทำให้โอกาสทำกิจกรรมร่วมกันมากกว่าชุมชนที่กระจัดกระจาย
 - 3.8 ทรัพยากรและสภาพแวดล้อมของชุมชน ชุมชนที่มีทรัพยากรและสภาพแวดล้อมที่ดีจะทำให้ประชากรมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาและความต้องการของชุมชนดีกว่าชุมชนที่ขาดทรัพยากร และมีสภาพแวดล้อมที่ไม่ดี

จะเห็นได้ว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนั้น ลักษณะของการทำงานมีความจำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับคนหลากหลาย ซึ่ง บุปผา ศิริวิศรี (2544 : 17) ได้เสนอแนวคิดที่นำมาใช้เป็นแนวทางวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

1. ข้อเท็จจริงทางสังคม (social facts) นั้นแตกต่างจากข้อเท็จจริงทางธรรมชาติ (natural facts) เพราะมีกระบวนการการปฏิสัมพันธ์กับชาวบ้านและสังคมที่เกี่ยวข้องด้วยเสมอ
2. ผู้วิจัยต้องวางตัวเป็นกลาง ไม่ใช่ความรู้สึกของตนเองเป็นผู้ตัดสิน เพราะคุณค่า (value) ในความรู้สึกของคนเป็นสิ่งที่เข้าถึงได้ยาก

3. ความเป็นจริงของสังคม มีองค์ประกอบหลายอย่างที่มีอิทธิพลต่อกระบวนการทางสังคม เช่น ความรู้สึก เจตจำนง คุณค่าของประชาชน เป็นต้น ดังนั้น การเข้าถึงคุณค่านี้ต้องทำความเข้าใจองค์ประกอบก่อน

4. นักวิจัยที่ผูกพันเกี่ยวข้องกับประชาชน จะยิ่งช่วยให้เข้าถึงกลุ่มสำคัญในสังคมได้ง่ายและมากขึ้น

5. ควรสนับสนุนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการวิจัยให้กว้างมากขึ้น และเปิดโอกาสให้เขาเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน ซึ่งทำให้เกิดการพัฒนาความรู้ทั้งคนและสังคมไปด้วย แต่ผู้วิจัยต้องพิจารณาในประเด็นของระดับของการมีส่วนร่วม และขั้นตอนของการมีส่วนร่วมในแต่ละกรณี

จากแนวคิดดังกล่าวข้างต้น การสร้างชุมชนให้เข้มแข็งได้นำไปสู่การปรับกระบวนการเรียนรู้ เพราะเป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่จะทำให้การพัฒนาชุมชนให้บรรลุผลสำเร็จได้ และภาครัฐเห็นถึงความสำคัญของการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง จากการเสริมสร้างภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงได้นำนโยบายและหลักการมาเป็นแนวทางปฏิบัติในการปฏิรูปการศึกษา ซึ่งในการปฏิรูปการเรียนรู้ได้มีการกล่าวถึงบทบาทของผู้มีส่วนร่วมจากประชาคม การเรียนรู้ที่มีขอบข่ายครอบคลุมบุคลากรทั้งภายในและภายนอกโรงเรียน เช่น คณะกรรมการการศึกษาของโรงเรียน พ่อแม่ ผู้ปกครอง ราษฎรชาวบ้าน ผู้นำชุมชน สถาบันผลิตครู หน่วยงาน องค์กร และสถานประกอบการ รวมทั้งสื่อมวลชน เพราะการร่วมมือของทุกฝ่าย คือ การสร้างพลังอันแข็งแกร่ง ค้ำจุนกัน เกิดผลแก่เด็กและเยาวชน โดยเฉพาะพ่อแม่ ผู้ปกครอง เข้ามามีบทบาทมากขึ้น โดยร่วมกับครูและผู้บริหารโรงเรียนในการจัดและส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้และเป็นแหล่งภูมิปัญญาท้องถิ่น หน่วยงานกลาง กระจายอำนาจในการกำหนดนโยบาย เป้าหมายแก่สถานศึกษา ผู้บริหารสถานศึกษา และผู้สอน และสื่อมวลชนมีบทบาทในการประชาสัมพันธ์ สนับสนุนกิจการทางการศึกษา ร่วมสร้างความเข้าใจและเจตคติที่ถูกต้องแก่สังคมและส่งเสริมการปฏิบัติ (คณะอนุกรรมการปฏิรูปการเรียนรู้. 2543 : 48-61)

3. แนวคิดการผลิตและพัฒนาครู

จากสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว และมีการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศอย่างกว้างขวางและรวดเร็ว ครูที่ศิษย์ใหม่ก็ต้องเปลี่ยนแปลงไปให้ทันกับเหตุการณ์และรู้จักนำเทคโนโลยีมาใช้ในการสอน และรู้จักวิธีแสวงหาความรู้ให้ทันสมัยอยู่เสมอ หน่วยงานและสถาบันการศึกษาที่รับผิดชอบต่อการผลิตครูจึงต้องกำหนดเป้าหมาย แนวทางการดำเนินงานและพัฒนากระบวนการผลิตและพัฒนา นักศึกษาคูร ให้ทันกับยุคการเปลี่ยนแปลงของสังคม

ปทีป เมธาคณวุฒิ (2530 : 80-84) ได้สรุปรูปแบบการจัดโปรแกรมครุศึกษาแบบเน้นสมรรถภาพ (Competency-Based Teacher Education Program) ซึ่งเป็นโปรแกรมการเตรียมครูที่กำหนดสมรรถภาพไว้ว่า ผู้ที่ผ่านการเตรียมการเป็นครูจะต้องมีความสามารถอะไรบ้าง พฤติกรรมการสอนของครูควรจะเป็นอย่างไร แล้วมีการกำหนดให้มีการฝึกหัดและประเมินผลเป็นระบบที่ผสมผสานกัน ทั้งนี้ได้มีข้อเสนอแนะถึงลักษณะสำคัญของการจัดการครุศึกษาแบบสมรรถภาพไว้ดังนี้

1. สมรรถภาพในการเป็นครู (ความรู้ ทักษะ และเจตคติ) ที่นักศึกษาจะต้องมีความสามารถกำหนดจากบทบาทและหน้าที่ของครูที่ต้องระบุไว้อย่างชัดเจน สามารถวัดและประเมินพฤติกรรมได้ และแจ้งให้นักศึกษาทราบล่วงหน้า
2. หลักเกณฑ์ที่จะใช้ในการประเมินผลสมรรถภาพในการเป็นครู จะต้องสัมพันธ์กับสมรรถภาพที่ระบุไว้ และต้องระบุไว้อย่างชัดเจน พร้อมทั้งแจ้งให้นักศึกษาทราบล่วงหน้า
3. การวัดและประเมินสมรรถภาพในการเป็นครู หรือการปฏิบัติ (Performance) เป็นสิ่งสำคัญ และเป็นการเปรียบเทียบการปฏิบัติของนักศึกษาผู้นั้น ไม่ใช่การเปรียบเทียบกับนักศึกษาคณะอื่น ๆ

สมรรถภาพของครูที่กำหนดขึ้นนั้น ควรจะครอบคลุมองค์ประกอบ 4 ประการ ดังนี้

1. สมรรถภาพทางด้านความรู้ ปัญญา (Cognitive Competencies) ซึ่งรวมถึงความรู้ความเข้าใจ ที่ต้องแสดงโดยที่ไม่ต้องมีการปฏิบัติ เช่น ทฤษฎีเกี่ยวกับจิตวิทยาการเรียนรู้ ทฤษฎีเกี่ยวกับพัฒนาการของเด็ก ความรู้เกี่ยวกับวิธีการสอน หรือการวิเคราะห์หลักสูตร เป็นต้น
2. สมรรถภาพทางด้านเจตคติ (Affective Competencies) ซึ่งเกี่ยวข้องกับค่านิยม ทักษะจิต ความสนใจ และความชื่นชม อาจจะถูกกำหนดในรูปที่สัมพันธ์กัน เช่น ตัวประกอบที่เกี่ยวข้องกับความหวังของครูที่มีต่อการสอนนักเรียน ความสามารถที่ระบุถึงค่านิยมของตนเอง เป็นต้น

3. สมรรถภาพทางการปฏิบัติ (Performance Competencies) เป็นสมรรถภาพที่ครูแสดงออกมา รวมทั้งด้านทักษะต่าง ๆ (Psychomotor Skills) เช่น ครูพลศึกษา ครูทางเทคโนโลยีทางการศึกษา ซึ่งการที่ครูจะปฏิบัติได้จะต้องมีความรู้ความเข้าใจตามสมรรถภาพที่ 1 ก่อน

4. สมรรถภาพที่แสดงให้เห็นในผลผลิต (Consequence or Product Competencies) คือ พฤติกรรมที่ครูแสดงออกมา โดยคำนึงถึงผลการเรียนรู้ที่จะเกิดขึ้นกับผู้เรียน

ในประเทศสหรัฐอเมริกา ซึ่งเป็นประเทศที่ได้มีการยกระดับวิชาชีพครูมาเป็นเวลานาน โดยมีสถาบันผู้ประกอบวิชาชีพครูแห่งชาติ (National Council for Accreditation of Teacher Educational) หรือ NCATE เป็นสถาบันวิชาชีพที่เกิดจากความร่วมมือของสมาคมวิชาชีพประมาณ 30 สมาคม ที่ประกอบด้วย องค์กรของครู นักการศึกษา ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะสาขาวิชาชีพครู

ผู้รับผิดชอบนโยบายการศึกษาของท้องถิ่นและรัฐในปัจจุบันมีสมาชิกประมาณ 3 ล้านคน NCATE ทำหน้าที่ในการส่งเสริมและสนับสนุนให้การผลิตครู การเตรียมครูที่มีคุณภาพยิ่งขึ้น โดยมีกระบวนการรับรองมาตรฐานวิชาชีพครูในโรงเรียน การผลิตครูของสถาบันผลิตครู ระดับภาค วิทยาลัย และมหาวิทยาลัย และการรับรองหลักสูตรของสถาบันผลิตครู

NCATE ได้ให้ความสำคัญในการเตรียมครูที่มีคุณภาพ เนื่องจากสภาพสังคมในปัจจุบันต้องพบกับ การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว เช่น ในด้านธุรกิจที่ต้องการคนที่มีทักษะในการคิดอย่างมีวิจารณญาณ สามารถแก้ปัญหาที่เป็นนามธรรมได้ รู้จักสังเคราะห์และวิเคราะห์ข้อมูลข่าวสาร และสามารถทำงานกับเทคโนโลยีที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วได้ ทักษะพื้นฐาน ที่ครั้งหนึ่งเคยเป็นความต้องการในด้านเศรษฐกิจและท้องถิ่น ไม่สามารถตอบสนองความต้องการส่วนใหญ่ของสังคมได้อีกต่อไป ความต้องการทักษะในระดับชาติจึงเปลี่ยนแปลงไป ดังนั้น ความหวังและความต้องการในการเตรียมครูจึงจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงไปด้วย ในขณะที่เดียวกันปัจจุบันพบว่า สภาพในห้องเรียนมีเด็กจากหลายประเทศที่มีความแตกต่างกันทั้งพื้นฐาน วัฒนธรรม สังคม เศรษฐกิจ และมีพื้นฐานความรู้ในด้านวิชาการแตกต่างกัน แต่เด็กเหล่านี้มาเรียนร่วมกันครูจึงจำเป็นต้องมีทักษะในการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพกับเด็กที่มีความแตกต่างกันเหล่านั้น ดังนั้น ภายใต้กระแสการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว โรงเรียนดำเนินงานภายใต้การเคลื่อนไหวของข้อมูล วิธีการสอนใหม่ๆ โครงสร้างโรงเรียนใหม่ และบทบาทใหม่ของครูจึงต้องเกิดขึ้น ครูในปัจจุบันจะต้องผสมผสานการพัฒนาสิ่งใหม่ด้วยการฝึกปฏิบัติ เลือ่วิธีการสอน เครื่องมือ อุปกรณ์การสอนที่มีประสิทธิภาพ และมีความพร้อมในด้านเนื้อหาวิชาเป็นอย่างดี ในการเตรียมครูสถาบันจะต้องคำนึงถึงสิ่งต่าง ๆ ดังนี้

1. สถาบันได้จัดให้มีโปรแกรมการศึกษาที่ให้ความสำคัญต่อการเตรียมครูที่มีประสิทธิภาพมากกว่าเป็นการรวบรวมรายชื่อวิชาที่ขึ้นอยู่กับว่าอาจารย์ชอบสอนอะไร และนักเรียนชอบเรียนอะไรหรือไม่
2. เนื้อหาวิชาในโปรแกรมการศึกษาได้รับการปรับปรุง หรือได้รับการพัฒนาโดยสมาคมผู้เชี่ยวชาญเฉพาะสาขานั้น ๆ เช่น สมาคมครูสอนคณิตศาสตร์หรือไม่
3. คณะศึกษาศาสตร์ได้เตรียมความพร้อมในการผลิตครู เพื่อตอบสนองความต้องการของโรงเรียนในอนาคตหรือไม่
4. สถาบันมีแหล่งทรัพยากรที่จำเป็นเพียงพอในการสนับสนุนการจัด โปรแกรมการศึกษาทุกโปรแกรมหรือไม่
5. สถาบันได้จัดให้มีการศึกษาวิชาศิลปศาสตร์และศาสตร์การสอนอย่างเข้มข้นและอย่างมีประสิทธิภาพหรือไม่
6. สถาบันได้จัดเตรียมความพร้อมของบัณฑิตในการเข้าทำงานกับการเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ ทางด้านเทคโนโลยีที่จะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงการเรียนการสอนในโรงเรียนหรือไม่

7. สถาบันได้จัดให้นักศึกษาได้มีโอกาสเรียนรู้เกี่ยวกับการสอนที่มีประสิทธิภาพภายใต้การดูแลของอาจารย์ที่เชี่ยวชาญในสาขาวิชาหรือไม่

8. นักศึกษาได้เรียนรู้เกี่ยวกับเนื้อหาของยุทธวิธีและเทคนิคการสอนอย่างมีประสิทธิภาพ และได้รับการประเมินผลการปฏิบัติงานสอนโดยสถาบันหรือไม่

นอกจากนี้เพื่อเป็นการเตรียมความพร้อมให้แก่เด็กผู้ศตวรรษที่ 21 NCATE ได้จัดทำระบบการประกันคุณภาพวิชาชีพครู สำหรับสถาบันผลิตครู โดยกำหนดเกณฑ์ในการวัดคุณภาพของผู้ที่จะเป็นครูใหม่ในด้านต่าง ๆ ดังนี้

1. ความรู้ในวิชาศิลปศาสตร์
2. ความลุ่มลึกในเนื้อหาวิชาที่สอน
3. ความรู้ในด้านวิชาชีพครู
4. ประสบการณ์ในการฝึกประสบการณ์วิชาชีพในโรงเรียน
5. ความสามารถในการประเมินผลในหลายรูปแบบ
6. ความสามารถในการประยุกต์ความรู้ด้านทฤษฎีสู่การปฏิบัติ

The National Project on the Quality of Teaching and Learning (NPQTL) ของประเทศออสเตรเลียได้ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการกำหนดความสามารถของครูใหม่ ผลการวิจัยพบว่า ครูใหม่จะต้องมีความสามารถ 10 ประการ ดังนี้

1. การให้ความเอาใจใส่ การเข้าใจ และการตอบสนองต่อการพัฒนาการ การเรียนรู้ และภูมิหลังของนักเรียน
2. ความสามารถในการจัดการเกี่ยวกับพฤติกรรมของนักเรียน
3. มีความรู้ ความเข้าใจในเนื้อหาวิชาตามหลักสูตรและสามารถนำไปใช้ปฏิบัติได้
4. ความสามารถในการวางแผนและการประเมินผล
5. ความสามารถในการสอน
6. ความสามารถในการตรวจงาน การวัดและประเมินผล
7. มีทักษะในการมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น
8. ความสามารถในการจัดการและการจัดองค์การ
9. ความรับผิดชอบต่อวิชาชีพ
10. ความสามารถในการแก้ไขปัญหาด้วยตนเองระหว่างและหลังการทำงานกับนักเรียน

4. แผนการพัฒนานักศึกษาระดับปริญญาตรี (หลักสูตร 5 ปี)

แนวการจัดการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542

มาตรา 22 การจัดการศึกษาต้องยึดหลักว่าผู้เรียนทุกคนมีความสามารถเรียนรู้ และพัฒนาตนเองได้ และถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด กระบวนการจัดการศึกษาต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามธรรมชาติและเต็มศักยภาพ

มาตรา 23 การจัดการศึกษา ทั้งการจัดการศึกษาในระดับ การศึกษานอกระบบ และ การศึกษาตามอัธยาศัย ต้องเน้นความสำคัญทั้งความรู้ คุณธรรม กระบวนการเรียนรู้ และบูรณาการตามความเหมาะสมของแต่ละระดับการศึกษาในเรื่องต่อไปนี้

(1) ความรู้เกี่ยวกับตนเอง และความสัมพันธ์ของตนเองกับสังคม ได้แก่ ครอบครัว ชุมชน ชาติ และสังคมโลก รวมถึงความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของสังคมไทย และระบบการเมืองปกครองในระบบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข

(2) ความรู้และทักษะด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี รวมทั้งความรู้ความเข้าใจ และประสบการณ์เรื่องจัดการ การบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลยั่งยืน

(3) ความรู้เกี่ยวกับศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม การกีฬา ภูมิปัญญาไทย และการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญา

(4) ความรู้ และทักษะด้านคณิตศาสตร์ และด้านภาษา เน้นการใช้ภาษาไทยอย่างถูกต้อง

(5) ความรู้ และทักษะในการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิตอย่างมีความสุข

มาตรา 24 การจัดกระบวนการเรียนรู้ ให้สถานศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ดำเนินการดังต่อไปนี้

(1) การจัดหาสาระและกิจกรรมให้สอดคล้องกับความสนใจและความถนัดของผู้เรียน โดยคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล

(2) ฝึกทักษะ กระบวนการคิด การจัดการ การเผชิญสถานการณ์ และการประยุกต์ความรู้มาใช้เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหา

(3) จัดกิจกรรมให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากประสบการณ์จริง ฝึกการปฏิบัติให้ทำได้ คิดเป็น ทำเป็น รักการอ่านและเกิดการใฝ่รู้อย่างต่อเนื่อง

(4) จัดการเรียนการสอนโดยผสมผสานสาระความรู้ด้านต่าง ๆ อย่างได้สัดส่วนสมดุลกัน รวมทั้งปลูกฝังคุณธรรม ค่านิยมที่ดีงามและคุณลักษณะอันพึงประสงค์ไว้ในทุกวิชา

(5) ส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้สอนสามารถจัดบรรยากาศสภาพแวดล้อม สื่อการเรียน การสอน และอำนวยความสะดวกเพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้และมีความรอบรู้รวมทั้งสามารถใช้การ วิจัยเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ ทั้งนี้ ผู้สอนและผู้เรียนอาจเรียนรู้ไปพร้อมกันจากสื่อการ เรียนการสอน และแหล่งวิทยาการประเภทต่าง ๆ

(6) จัดการเรียนให้เกิดขึ้นได้ทุกวันทุกสถานที่ มีการประสานความร่วมมือกับบิดา มารดา ผู้ปกครอง และบุคคลในชุมชนทุกฝ่าย เพื่อร่วมกันพัฒนาผู้เรียนตามศักยภาพ

มาตรา 26 ให้สถานศึกษาจัดการประเมินผู้เรียน โดยพิจารณาจากพัฒนาการของผู้เรียน ความประพฤติ การสังเกตพฤติกรรมการเรียน การร่วมกิจกรรมและการทดสอบควบคู่ไปใน กระบวนการเรียนการสอน ตามความเหมาะสมของแต่ละระดับและรูปแบบการศึกษา

มาตรา 52 ให้กระทรวงส่งเสริมให้มีระบบ กระบวนการผลิต การพัฒนาครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษาให้มีคุณภาพและมาตรฐานที่เหมาะสมกับการเป็นวิชาชีพชั้นสูง โดยการ กำกับและประสานให้สถาบันที่ทำหน้าที่ผลิตและพัฒนาครู คณาจารย์ รวมทั้งบุคลากรทางการศึกษา ให้มีความพร้อมและมีความเข้มแข็งในการเตรียมบุคลากรใหม่และพัฒนาบุคลากรประจำการอย่าง ต่อเนื่อง

มาตรา 56 การผลิตและพัฒนาอาจารย์และบุคลากรทางการศึกษาการพัฒนามาตรฐาน และจรรยาบรรณของวิชาชีพ และการบริหารงานบุคคลของข้าราชการหรือพนักงานของรัฐใน สถานศึกษาระดับปริญญาที่เป็นนิติบุคคล ให้เป็นไปตามกฎหมายว่าด้วยการจัดตั้งศึกษาแต่ละ แห่งและกฎหมายที่เกี่ยวข้อง

มาตรา 57 ให้หน่วยงานทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและมัธยมศึกษาตอนต้น ให้หน่วยงานทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและมัธยมศึกษาตอนต้น ให้หน่วยงานทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้นให้ชุมชนให้มีส่วนร่วม ในการจัดการศึกษา โดยนำประสบการณ์ความรอบรู้ ความชำนาญ และภูมิปัญญาท้องถิ่นของบุคคล ดังกล่าวมาใช้ เพื่อให้เกิดประโยชน์ทางการศึกษาและยกย่องเชิดชูผู้ที่ส่งเสริมและสนับสนุนการจัด การศึกษา

เสริมสร้างความเข้มแข็งของวิชาชีพครู ผลิตและพัฒนาครูและบุคลากรทางการศึกษาให้มี คุณภาพและมาตรฐานที่เหมาะสมกับการเป็นวิชาชีพชั้นสูง

ปรัชญาของหลักสูตรครุศาสตรบัณฑิต เป็นหลักสูตรผลิตครูชั้นวิชาชีพที่มีปรีชาสามารถ (capability) ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา สามารถบูรณาการความรู้ ทักษะ คุณธรรม จริยธรรมแห่ง วิชาชีพ ไปสู่การจัดการศึกษาและพัฒนาผู้เรียนให้เป็นคนดี มีสติปัญญา ความสามารถ และอยู่ ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงและสามารถเผชิญปัญหาหรือวิกฤตได้ด้วย สติปัญญา

หลักสูตรมีวัตถุประสงค์เพื่อ ผลักดันในมิติใหม่ที่เน้นผลลัพธ์การเรียนรู้ให้บัณฑิตครุมีคุณภาพ มีศักดิ์ศรีความเป็นครูตามเกณฑ์มาตรฐานวิชาชีพครู เป็นครูชั้นวิชาชีพที่มีความสามารถในการจัดการเรียนรู้ และพัฒนาผู้เรียนให้เป็นคนดีและเก่ง โดยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้

1. ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากสถานการณ์จริง โดยการผสมผสานภาคทฤษฎี และภาคปฏิบัติเข้าด้วยกัน สร้างองค์ความรู้โดยการเรียนรู้ โดยการเรียนรู้ผ่านกิจกรรมการทำงาน การแก้ปัญหาและการเรียนรู้จากทีม

2. เน้นกระบวนการจัดการเรียนการสอนให้ผู้เรียนมีทักษะ และความรู้เฉพาะทางสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในวิชาชีพเป็นอย่างดี

3. มุ่งปลูกฝังจิตสำนึกของความเป็นครู ด้วยกระบวนการจัดการเรียนรู้และการได้รับแบบอย่างที่ดีจากผู้สอนและผู้เกี่ยวข้อง

การบริหารหลักสูตรการฝึกหัดครู 5 ปี

กระบวนการบริหารจัดการหลักสูตรใช้วงจรการวางแผน (Plan) การปฏิบัติ (Do) การตรวจสอบ (Check) และการปรับปรุง (Act) (1) การวางแผน (Plan) หมายถึง การออกแบบระบบและกระบวนการปฏิบัติงาน โดยเน้นปัจจัยป้อน กระบวนการและผลิตผล ประกอบด้วย (ก) การพัฒนาครูของครู คณาจารย์ผู้สอนนักศึกษา ครูต้องพัฒนาตนเองให้เป็นตัวอย่างที่เป็นรูปธรรม นักศึกษามองเห็นได้ สามารถสร้างแรงบันดาลใจให้แก่ศิษย์ มีความเป็นกัลยาณมิตรกับเพื่อนร่วมงาน กับนักศึกษา และบุคคลทั่วไป มีแนวทางพัฒนา 5 ประการ คือ 1) (2) การปฏิบัติ (Do) (3) การตรวจสอบ (Check) (4) การปรับปรุง (Act) (1) การวางแผน (Plan) หมายถึง การออกแบบระบบและกระบวนการปฏิบัติงาน โดยเน้นปัจจัยป้อน กระบวนการและผลิตผล ประกอบด้วย (ก) การพัฒนาครูของครู คณาจารย์ผู้สอนนักศึกษาครูต้องพัฒนาตนเองให้เป็นตัวอย่างที่เป็นรูปธรรม นักศึกษามองเห็นได้ สามารถสร้างแรงบันดาลใจให้แก่ศิษย์ มีความเป็นกัลยาณมิตรกับเพื่อนร่วมงาน กับนักศึกษา และบุคคลทั่วไป มีแนวทางพัฒนา 5 ประการคือ 1) การพัฒนาการมีส่วนร่วมในงานของคณะ หมายถึง คณาจารย์มีส่วนร่วมรับผิดชอบในส่วนรวมของคณาจารย์ได้แก่ งานนโยบาย งานวางแผนพัฒนาการสร้างสรรค์การเปลี่ยนแปลง และงานสนับสนุนคณะที่ตรงกับความถนัด 2) การพัฒนางานส่วนบุคคล หมายถึง คณาจารย์ได้พัฒนางานในหน้าที่ความรับผิดชอบสำเร็จลุล่วงอย่างมีคุณภาพเป็นตัวอย่างที่ดีได้ ฝ่ายหาความรู้และร่วมกิจกรรมที่มุ่งพัฒนาศักยภาพตนเองอย่างสม่ำเสมอ 3) การพัฒนาด้านวิชาชีพ หมายถึง การสร้างสรรค์ความก้าวหน้าในเส้นทางวิชาชีพของตน การมีส่วนร่วมในสมาคมวิชาชีพที่เป็นสมาชิกการสร้างเครือข่ายกับองค์กรทางการศึกษาและองค์กรวิชาชีพครูต่าง ๆ และการเจริญในคุณธรรมจริยธรรม 4) การสร้างสรรค์ความรู้ด้านวิชาชีพ หมายถึง การศึกษาค้นคว้าการวิจัย เพื่อสร้างความรู้ในศาสตร์ที่เกี่ยวข้องและความรู้ด้านวิชาชีพครู มีผลงานทางวิชาสู่วงการวิชาชีพครูอย่างสม่ำเสมอ 5) การเรียนรู้ตลอดชีวิต หมายถึง การเรียนรู้ตามความสนใจและ

ถนัด การเรียนรู้ในสิ่งที่จะช่วยเสริมสร้างการเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้ (๗) การรับนักศึกษาเข้าเรียน พิจารณาจากเกณฑ์เกี่ยวกับ 1) ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนในชั้นมัธยมศึกษาต้องมีคะแนนสะสมเฉลี่ยไม่ต่ำกว่า 2.75 2) บุคลิกภาพและความสามารถด้านภาษาและเชิงเหตุผล โดยใช้ข้อทดสอบและการ สัมภาษณ์ 3) การวัดแนวเป็นครู (ค) การออกแบบการจัดการเรียนรู้ แบ่งออกเป็น 1) การจัด ประสบการณ์การเรียนรู้ทั่วไป (1) การจัดการเรียนการสอนเน้นผลลัพธ์การเรียนรู้ของแต่ละชุดวิชา หลักสำคัญ คือ ให้ผู้เรียนเรียนรู้จากสถานการณ์จริง โดยการผสมผสานภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติเข้าด้วยกัน การแก้ปัญหาและการสร้างองค์ความรู้โดยการเรียนรู้ผ่านกิจกรรม โดยใช้ฐานการเรียนรู้จาก ทีม (Problem – based learning) จากฐานการทำงาน (Work – based learning) และฐานการเรียนรู้ด้วยการแก้ปัญหา (Problem – based learning) (2) การจัดกิจกรรมพัฒนาทักษะ และคุณลักษณะของความเป็นครู โดยการนำความรู้ความสามารถทางด้านทฤษฎี ไม่ฝึกลบปฏิบัติ เพื่อให้เกิดทักษะและคุณลักษณะที่เหมาะสม อาจดำเนินการ โดยให้นักศึกษาอยู่หอพักของสถาบันผลิตครู หรือจัดกิจกรรมอื่นที่ เทียบเคียงกัน 3) การจัดการเรียนการสอนกลุ่มชุดวิชาศึกษาทั่วไป ควรจัดให้เสร็จภายในปีที่ 2 หรือ ปี ที่ 3 4) การจัดการเรียนการสอนชุดวิชาวิชาชีพครู ควรเริ่มจัดในปีที่ 2 หรือปีที่ 3 และให้เสร็จสิ้น ภายในปี ที่ 4 (ง) การจัดกิจกรรมพัฒนาเสริมทักษะ เพื่อให้ผู้เรียนมีจิตวิญญาณความเป็นครู นอกเหนือจากการ ปฏิบัติการสอนในสถานศึกษา 1 ปี นักศึกษาต้องปฏิบัติการสอนในสถานศึกษาที่มีคุณสมบัติครบตาม หลักเกณฑ์ และเงื่อนไขที่คณะกรรมการวิชาชีพครู กำหนดในปีที่ 5 เป็นเวลา 1 ปี ภายใต้การแนะนำ ของผู้ทรงคุณวุฒิด้านวิชาชีพครู (อาจารย์นิเทศ อาจารย์พี่เลี้ยง ครูแกนนำ ครูชำนาญการ ครูแห่งชาติ ฯลฯ)

จะเห็นว่าในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 มุ่งให้สถานศึกษาให้ผู้เรียนได้ เรียนจากการปฏิบัติจริง ดังนั้นในหลักสูตรการฝึกหัดครู 5 ปี จึงได้มุ่งให้สถาบันผลิตครูและโรงเรียน ได้ร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดในการผลิตและพัฒนาครูให้เป็นไปอย่างมีคุณภาพ

คุณลักษณะที่พึงประสงค์ของบัณฑิตครูศาสตร์ที่สำเร็จการศึกษาตามหลักสูตร

1. เป็นคนดี มีอุดมการณ์ของชีวิตมีหลักการในการดำเนินชีวิตเข้าถึงความงามและความดี ของชีวิต มีพลังและความมุ่งมั่นในการพัฒนาตนและพัฒนาความก้าวหน้าของส่วนรวมรักชุมชนและ ท้องถิ่น สามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างมีความสุข

2. เป็นคนเก่ง มีความสามารถและทักษะในการใช้ภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ อย่าง น้อยสองภาษา มีความรักในการใฝ่รู้ ใฝ่เรียนอย่างต่อเนื่อง มีทักษะในการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศมี ความสามารถในการคิดและแก้ปัญหา สามารถเผชิญสถานการณ์และรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง

3. เป็นครูดี เข้าใจธรรมชาติของผู้เรียน มีคุณสมบัติของความเป็นกัลยาณมิตรกับผู้เรียนและบุคคลที่เกี่ยวข้อง ร่วมมือกับชุมชนเพื่อพัฒนาผู้เรียนและสถานศึกษา เป็นผู้มีจริยธรรมแห่งวิชาชีพ และสามารถทำงานร่วมกับคนอื่น ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

4. เป็นครูเก่ง ปรึกษาสามารถในการจัดการศึกษาและจัดการเรียนรู้ รอบรู้และเชี่ยวชาญ ในสาขาวิชาที่ตนถนัด มีความสร้างสรรค์และสามารถวิจัยเพื่อพัฒนาและปัญหาผู้เรียน ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

เพื่อให้การดำเนินการพัฒนานักศึกษาให้มีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ ตามเป้าหมายของหลักสูตร คณะครุศาสตร์ สถาบันราชภัฏมหาสารคาม จึง ได้จัดกิจกรรมการพัฒนานักศึกษา ตามขั้นปี ดังนี้

ปี	คุณลักษณะที่พึงประสงค์					เป้าหมาย
5	คุณลักษณะที่พึงประสงค์ทุกด้าน เป็นคนดี /คนเก่ง/ครูดี/ครูเก่ง					
4	ปรึกษาสามารถจัดการศึกษาและจัดการเรียนรู้.	รอบรู้และเชี่ยวชาญในสาขาที่สอน	มีความคิดสร้างสรรค์	สามารถวิจัยเพื่อพัฒนาและแก้ปัญหาผู้เรียน		เป็นครูเก่ง
3	เข้าใจธรรมชาติของผู้เรียน	เป็นกัลยาณมิตรกับผู้เรียน/บุคคลที่เกี่ยวข้อง	ร่วมมือกับชุมชนพัฒนาผู้เรียนและสถานศึกษา	มีจริยธรรมแห่งวิชาชีพ	ทำงานร่วมกับผู้อื่น ได้อย่างมีประสิทธิภาพ	เป็นครูดี
2	ทักษะการใช้ภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ 2 ภาษา	ใฝ่รู้ใฝ่เรียนอย่างต่อเนื่อง	ทักษะการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ	สามารถคิดและแก้ปัญหา	สามารถเผชิญสถานการณ์และรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง	เป็นคนเก่ง
1	มีจุดมุ่งหมายของชีวิต	เข้าถึงความงามและความดีของชีวิต	มีความมุ่งมั่นในการพัฒนาตน	มีพลังพัฒนาส่วนรวมรักชุมชน/ท้องถิ่น	ดำรงชีวิตร่วมกับผู้อื่นอย่างมีความสุข	เป็นคนดี

ความเป็นมาการฝึกประสบการณ์วิชาชีพครู

การฝึกประสบการณ์วิชาชีพครู จะต้องให้นักศึกษาที่ฝึกประสบการณ์ในสถานการณ์จริง โดยจัดทั้งในกิจกรรมการเรียนตามชุดวิชาต่าง ๆ และชุดวิชาฝึกประสบการณ์วิชาชีพ

1. การฝึกในสถาบันโดยความร่วมมือของเครือข่ายทั้งสถานศึกษาระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน องค์กรเอกชน วัด และหน่วยงานอื่น ๆ โดยเน้นผลลัพธ์ดังนี้

- 1.1 ความรู้และปัญญาในการเป็นครูชั้นวิชาชีพ
- 1.2 การเสริมสร้างบุคลิกภาพ
- 1.3 ความตื่นตัวในการเรียนรู้และการแก้ปัญหา
- 1.4 การทำงานเป็นทีม
- 1.5 ความเป็นผู้นำ
- 1.6 การดำเนินชีวิตด้วยปัญญา

2. การฝึกในสถานศึกษาระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน เป็นการฝึกโดยใช้สถานศึกษาเป็นแหล่งฝึกการปฏิบัติงานจริง โดยมีจุดเน้น 4 ประการ คือ

- 2.1 การเรียนรู้การบริหารจัดการศึกษาและการดำเนินกิจการของสถานศึกษา
- 2.2 การเรียนรู้ธรรมชาติ การพัฒนา และการแก้ปัญหาของผู้เรียน
- 2.3 การเรียนรู้เกี่ยวกับการจัดการเรียนรู้ในสถานศึกษา และการพัฒนานักเรียนในทุก

ด้าน

2.4 การปฏิบัติการสอนในสถานศึกษาเป็นเวลา 1 ปี โดยเน้นการปฏิบัติการสอนในกลุ่มสาระที่เลือก 1-2 กลุ่มสาระ การวิจัยชั้นเรียน การปรับปรุงการสอน การมีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตร การทำหน้าที่สนับสนุนด้านการเรียนการสอน ภายใต้การดูแลของครูพี่เลี้ยงที่มีประสบการณ์และมีความเป็นครูเป็นที่ยอมรับของบุคคลทั่วไป

การดำเนินการฝึกประสบการณ์วิชาชีพครู จำเป็นต้องอาศัยครูพี่เลี้ยงในสถานศึกษามีความพร้อมที่จะร่วมพัฒนาความเป็นครูให้กับนักศึกษา จึงต้องดำเนินการดังนี้

1. คัดเลือกสถานศึกษา ให้ถือว่าการเป็นที่เลี้ยงการฝึกประสบการณ์วิชาชีพให้แก่นักศึกษาเป็นงานในหน้าที่ครูและเป็นภาระหน้าที่ (Work load) ของครู เช่นเดียวกับงานอื่น ๆ ในสถานศึกษานั้น ๆ

3. ให้ครูพี่เลี้ยงเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการเรียนรู้ในสถาบันหรือมหาวิทยาลัย

4. คณะจารย์ของคณะครุศาสตร์ ทำงานวิจัยร่วมกับครูพี่เลี้ยงและสถานศึกษาเพื่อพัฒนาองค์ความรู้แห่งวิชาชีพครู

5. ส่งเสริมให้มีการนำเสนอผลงานของครูพี่เลี้ยง และผลงานของสถานศึกษาร่วมพัฒนาวิชาชีพครูต่อสภาวิชาชีพครูเพื่อประกาศเกียรติคุณหรือรางวัล

5. แนวคิดเกี่ยวกับการฝึกประสบการณ์วิชาชีพครู

การฝึกประสบการณ์วิชาชีพครู เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้ฝึกฝนได้เรียนรู้ถึงศิลปะการประกอบอาชีพ สำหรับวิชาชีพชั้นสูงทุกสาขา ในส่วนของคำว่า “การฝึกประสบการณ์วิชาชีพครู” (Professional Experience) เป็นคำที่มีความหมายกว้างขวางซึ่งสรุปได้ว่าเป็นการฝึกประสบการณ์ตรงให้กับนิสิตนักศึกษาได้มีการเรียนรู้ และมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างทฤษฎีกับการปฏิบัติการฝึกประสบการณ์วิชาชีพนั้นว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญเทียบเท่ากับหัวใจของหลักสูตรครุศาสตรบัณฑิต จุดมุ่งหมายทั่วไปของการฝึกประสบการณ์วิชาชีพคือ การนำความรู้ความสามารถทั้งที่เป็นด้านเนื้อหาวิชาการ ด้านเทคนิควิธี และด้านคุณลักษณะไปปฏิบัติในสถานการณ์จริงให้ได้ (ประสาร มาลากุล ณ อยุธา, 2530.)

การฝึกประสบการณ์วิชาชีพ ซึ่งใช้หลักสูตรการผลิตครู ระยะเวลา 5 ปี ของมหาวิทยาลัย นิวแฮมเชอร์ (University of New Hampshire) มีหลักปฏิบัติที่สำคัญดังนี้คือ

1. การฝึกประสบการณ์วิชาชีพ เป็นการให้ความรู้ทางทฤษฎีควบคู่กับการฝึกปฏิบัติจริง ให้มีการฝึกประสบการณ์วิชาชีพครู ในโรงเรียน และฝึกบทบาทการเป็นผู้นำให้แก่นักศึกษาครู

2. การฝึกประสบการณ์วิชาชีพ โดยจะจัดประสบการณ์ให้นักศึกษาได้รับเพิ่มขึ้นทีละน้อย จากสิ่งที่ย่างไปสู่สิ่งที่ยากขึ้น และจัดต่อเนื่องตลอดกันไปทั้งหลักสูตร

3. ในการฝึกประสบการณ์วิชาชีพควรมุ่งถึงรูปแบบ (Style) การสอนของนักศึกษาด้วย

4. ควรกำหนดขอบเขตเนื้อหาเกี่ยวกับวิชาชีพ ไว้ชัดเจนที่จะให้นักศึกษาฝึกปฏิบัติ

5. การเรียนรู้เกี่ยวกับการสอน จะเป็นกระบวนการต่อเนื่องจนถึงขั้นเป็นครูมืออาชีพ

6. สถาบันหรือมหาวิทยาลัยที่ผลิตครูจะต้องอาศัยความร่วมมือจากครูในโรงเรียนที่จะช่วยฝึกประสบการณ์วิชาชีพครูแก่นักศึกษาอย่างมีประสิทธิภาพ กล่าวคือ ต้องให้ความสำคัญแก่ครูในโรงเรียนเหมือนเป็นอาจารย์ของมหาวิทยาลัยด้วย

7. การฝึกประสบการณ์วิชาชีพ ควรคำนึงถึงกระบวนการที่สัมพันธ์และครอบคลุมถึงการสร้างคุณภาพของทุกคนทุกด้าน ทั้งในด้านความรู้ความสามารถ ความมีคุณธรรม การพัฒนาตนเอง และชุมชน ตลอดจนการดำรงรักษาเอกลักษณ์วัฒนธรรมของชาติ

8. การผลิตครูหากจะเป็นบทบาทของสถาบันผลิตครูแต่เพียงฝ่ายเดียว ย่อมจะมีผลดีไปไม่ได้ จะต้องจัดระบบให้หน่วยงานต้นสังกัด โรงเรียนและผู้ใช้ครูได้ตระหนักในภาระหน้าที่ในการทำงานร่วมกับสถาบันฝึกหัดครูอย่างใกล้ชิด เพื่อเสริมสร้างคุณภาพของนักศึกษาในการฝึกปฏิบัติงาน ในหน้าที่ครูให้นักศึกษาดั้งแต่ตอนต้น การปฏิบัติเกี่ยวกับวิชาชีพนี้ ควรเป็นไปเพื่อศึกษาหาคำตอบในข้อสงสัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการเรียนการสอน การวิจารณ์ การติชม สภาพการเรียนการสอน ควรจะได้มี

การปฏิบัติการค้นคว้าเกี่ยวกับการสอนที่นอกเหนือจากการพัฒนาทักษะการสอนด้วย ในหมู่เพื่อน และเป็นวิธีการหนึ่งที่จะส่งเสริม “วิชาชีพครู” ให้เป็นที่เชื่อถือและยอมรับในสังคม โดยเน้นการฝึกปฏิบัติวิชาชีพก่อนที่จะออกไปฝึกปฏิบัติจริงในโรงเรียน

ดังนั้นการฝึกประสบการณ์วิชาชีพครูเป็นกิจกรรมที่สำคัญหรือเป็นหัวใจของการศึกษาคตามหลักสูตรการผลิตครู เพราะนอกจากการฝึกประสบการณ์วิชาชีพครูจะส่งเสริมและพัฒนาทักษะและเทคนิคการสอนให้นักศึกษาแล้ว จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องส่งเสริมให้นักศึกษาครูเป็นผู้ที่มีความสามารถในการตัดสินใจที่ถูกต้องและมีเหตุผล รู้จักวิเคราะห์พิจารณาไตร่ตรอง (Reflective Thinking) ที่จะแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับวิชาชีพครู เช่น การปกครองควบคุมชั้น การเลือกวิธีการสอน การจูงใจนักเรียน การประเมินผล และสภาพแวดล้อมของการสอน เป็นต้น เนื่องจากการจัดการศึกษาเป็นกระบวนการที่เกี่ยวกับคนและสภาพสังคมการเปลี่ยนแปลง (Dynamic) ตลอดเวลา ซึ่งนักศึกษาครูควรจะเรียนรู้สภาพการณ์เช่นนี้และรู้จักพิจารณาอย่างมีเหตุผลในสภาพการณ์นั้น ๆ ด้วยตัวของตัวเอง

6. แนวทางการฝึกประสบการณ์วิชาชีพครู หลักสูตรครุศาสตรบัณฑิต สถาบันราชภัฏ พ.ศ.2546

การบริหารจัดการหลักสูตรครุศาสตรบัณฑิต

หลักสูตรครุศาสตรบัณฑิต สถาบันราชภัฏ พ.ศ.2546 ได้ออกแบบเป็นหลักสูตรที่เน้นผลลัพธ์ (Outcome-based) มุ่งพัฒนาประสิทธิภาพของนักศึกษาครู ให้เป็นครูชั้นวิชาชีพที่มีความสามารถในการจัดการเรียนรู้ และพัฒนาผู้เรียนตามความแตกต่างระหว่างบุคคล เพื่อพัฒนาตนเองให้ก้าวทันการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ การออกแบบหลักสูตรเป็นเพียงขั้นตอนแรก ขั้นตอนต่อไปซึ่งเป็นกระบวนการสำคัญคือการนำหลักสูตรไปใช้ต้องอาศัยการบริหารจัดการที่มีคุณภาพ จึงจะสามารถพัฒนาผู้เรียน ได้ตรงตามผลลัพธ์ที่กำหนดไว้

1. กลุ่มชุดวิชาศึกษาทั่วไป	ไม่น้อยกว่า	30	หน่วยกิต
2. กลุ่มชุดวิชาชีพครู	ไม่น้อยกว่า	55	หน่วยกิต
3. กลุ่มชุดวิชาเฉพาะด้าน	ไม่น้อยกว่า	80	หน่วยกิต
4. กลุ่มชุดวิชาเลือกเสรี	ไม่น้อยกว่า	6	หน่วยกิต

กระบวนการบริหารจัดการหลักสูตรใช้หลักการของวงจรเดมมิง (Deming Cycle) คือการวางแผน (Plan) การปฏิบัติ (Do) การตรวจสอบ (Check) และ การปรับปรุง (Act) ดังจะได้อธิบายเป็นลำดับต่อไป

1. การวางแผน (Plan)

การวางแผน หมายถึง การออกแบบระบบและกระบวนการปฏิบัติงาน โดยเน้นความเชื่อมโยงระหว่างปัจจัยป้อนเข้า กระบวนการและผลิตผล ดังนี้

1.1 การพัฒนาครูของครู

คณาจารย์ผู้สอนนักศึกษาครูต้องพัฒนาตนเองให้เป็นอย่างที่เป็นรูปธรรมนักศึกษาเองเห็นได้ สามารถสร้างแรงบันดาลใจให้แก่อนาคต มีความเป็นกัลยาณมิตรกับเพื่อนร่วมงาน กับนักศึกษาและบุคคลทั่วไป

มีแนวพัฒนา 5 ประการคือ

1.1.1 การพัฒนาการมีส่วนร่วมในงานของคณะ หมายถึง คณาจารย์มีส่วนร่วมรับผิดชอบในงานส่วนรวมของคณะ ได้แก่ งานนโยบาย งานวางแผนพัฒนา งานการสร้างสรรค์ การเปลี่ยนแปลง และงานสนับสนุนคณะที่ตรงกับความถนัด

1.1.2 การพัฒนางานส่วนบุคคล หมายถึง คณาจารย์ได้พัฒนางานในหน้าที่ความรับผิดชอบสำเร็จลุล่วงอย่างมีคุณภาพ เป็นตัวอย่างที่ดีได้ ใฝ่หาความรู้และร่วมกิจกรรมที่มุ่งพัฒนาศักยภาพตนเองอย่างสม่ำเสมอ

1.1.3 การพัฒนาด้านวิชาชีพ หมายถึง การสร้างสรรค์ความก้าวหน้าในเส้นทางวิชาชีพของตน การมีส่วนร่วมในสมาคมวิชาชีพที่เป็นสมาชิก การสร้างเครือข่ายกับองค์กรทางการศึกษา และองค์กรวิชาชีพครูต่าง ๆ และการเจริญในคุณธรรมจริยธรรม

1.1.4 การสร้างสรรค์ความรู้ด้านวิชาชีพ หมายถึง การศึกษาค้นคว้าวิจัยเพื่อสร้างความรู้ในศาสตร์ที่เกี่ยวข้องและความรู้ด้านวิชาชีพครู มีผลงานทางวิชาการสู่วงการวิชาชีพครูอย่างสม่ำเสมอ

1.1.5 การเรียนรู้ตลอดชีวิต หมายถึง การเรียนรู้ตามความสนใจและถนัด การเรียนรู้ในสิ่งที่จะช่วยเสริมสร้างการเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้

การฝึกประสบการณ์วิชาชีพครู

การฝึกประสบการณ์วิชาชีพครูจะต้องให้นักศึกษาที่ฝึกประสบการณ์ในสถานการณืจริง โดยจัดทั้งในกิจกรรมการเรียนตามชุดวิชาต่าง ๆ และชุดวิชาฝึกประสบการณ์วิชาชีพ

การฝึกในสถาบัน โดยความร่วมมือของเครือข่ายทั้ง สถานศึกษาระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน องค์กรเอกชน วัด และหน่วยงานอื่น ๆ โดยเน้นผลลัพธ์ดังนี้

- (1) ความรู้และปัญญาในการเป็นครูชั้นวิชาชีพ
- (2) การเสริมสร้างบุคลิกภาพ
- (3) ความตื่นตัวในการเรียนรู้และการแก้ปัญหา
- (4) การทำงานเป็นทีม

- (5) ความเป็นผู้นำ
- (6) คุณธรรมจริยธรรมแห่งวิชาชีพ
- (7) การดำเนินชีวิตด้วยปัญญา

การฝึกในสถานศึกษาระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน เป็นการฝึกโดยใช้สถานศึกษาเป็นแหล่งฝึกการปฏิบัติงานจริง โดยมีจุดเน้น 4 ประการ คือ

- (1) การเรียนรู้การบริหารจัดการศึกษาและการดำเนินกิจการของสถานศึกษา
- (2) การเรียนรู้ธรรมชาติ การพัฒนา และการแก้ปัญหาของผู้เรียน
- (3) การเรียนรู้เกี่ยวกับการจัดการรู้ในสถานศึกษา และการพัฒนานักเรียนในทุกด้าน
- (4) การปฏิบัติการสอนในสถานศึกษาเป็นเวลา 1 ปี โดยเน้นการปฏิบัติการสอนในกลุ่มสาระที่เลือก 1-2 สาระ การวิจัยชั้นเรียนการปรับปรุงการสอน การมีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตร การทำหน้าที่สนับสนุนด้านการเรียนการสอน ภายใต้การดูแลของครูพี่เลี้ยงที่มีประสบการณ์ และมีความเป็นครูเป็นที่ยอมรับของบุคคลทั่วไป

การดำเนินการฝึกประสบการณ์วิชาชีพครู จำเป็นต้องอาศัยครูพี่เลี้ยงในสถานศึกษามีความพร้อมที่จะร่วมพัฒนาความเป็นครูให้กับนักศึกษา จึงต้องดำเนินการดังนี้

- (1) คัดเลือกสถานศึกษาและคัดเลือกครูที่มีความพร้อม มีระบบการตอบแทน ในรูปของการช่วยพัฒนาครูและพัฒนาสถานศึกษาหรือค่าตอบแทน
- (2) ทำความตกลงกับสถานศึกษา ให้ถือว่าการเป็นที่เลี้ยงการฝึกประสบการณ์วิชาชีพให้แก่นักศึกษาเป็นงานในหน้าที่ครูและเป็นภาระหน้าที่ (Work load) ของครูเช่นเดียวกับงานอื่น ๆ ในสถานศึกษานั้น ๆ
- (3) ให้ครูพี่เลี้ยงเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการเรียนรู้ในสถาบันหรือมหาวิทยาลัย
- (4) คณะจารย์ของคณะครุศาสตร์ ทำงานวิจัยร่วมกับครูพี่เลี้ยงและสถานศึกษาเพื่อพัฒนาองค์ความรู้แห่งวิชาชีพครู
- (5) ส่งเสริมให้การนำเสนอผลงานของครูพี่เลี้ยง และผลงานของสถานศึกษาร่วมพัฒนาวิชาชีพครูต่อสภาวิชาชีพครูเพื่อประกาศเกียรติคุณ หรือรางวัลการฝึกประสบการณ์วิชาชีพ

โรงเรียนร่วมพัฒนาวิชาชีพ

- (1) กำหนดโรงเรียนร่วมพัฒนาวิชาชีพครู ที่มีคุณสมบัติตามเกณฑ์ของคุรุสภา

- (2) กำหนดแนวปฏิบัติในการฝึกประสบการณ์วิชาชีพครู ร่วมกับ โรงเรียน
ร่วมพัฒนาวิชาชีพครูและชุมชน
- (3) สร้างความเข้าใจกับโรงเรียนร่วมพัฒนาวิชาชีพครูเกี่ยวกับแนวทางในการจัดการ
เรียนรู้ตามหลักสูตร รูปแบบการฝึกประสบการณ์วิชาชีพและการประเมินผล
คณะกรรมการพัฒนาและฝึกประสบการณ์วิชาชีพครู ประกอบด้วย
 - (1) ฝ่ายโรงเรียนร่วมพัฒนาวิชาชีพ
 - (2) ฝ่ายสถาบันการผลิตครู

หน้าที่

1. จัดผู้ทรงคุณวุฒิ (ครูที่เลี้ยง, อาจารย์นิเทศก์) ใน โรงเรียน เพื่อดูแลฝึก
ประสบการณ์วิชาชีพครูให้กับนักศึกษา
2. กำหนดภาระหน้าที่ในการฝึกประสบการณ์ของนักศึกษา
3. กำหนดภาระหน้าที่ในการนิเทศ
4. จัดประชุม อบรม สัมมนาฝึกปฏิบัติการให้กับบุคลากรที่เกี่ยวข้องกับการฝึก
ประสบการณ์วิชาชีพครู
5. กำกับ ติดตาม ประเมินผล และรายงานผลการฝึกประสบการณ์วิชาชีพครู

คุณสมบัติของผู้ทรงคุณวุฒิ

- (1) ชำนาญการสอนโดยมีประสบการณ์การสอน ไม่นต่ำกว่า 10 ปี หรือมีความเชี่ยวชาญ
ตามที่คณะกรรมการกำหนด
- (2) เข้ารับการพัฒนาอบรมการพัฒนาวิชาชีพครูกับสถาบันผลิตครู และผ่านเกณฑ์ที่
กำหนด
- (3) สนักใจที่จะเป็นอาจารย์พิเศษของสถาบันผลิตครูด้านการฝึกประสบการณ์วิชาชีพ
และปฏิบัติการกิจเป็นคูคิด (Mentor) ของนักศึกษา

หน้าที่

1. ให้คำแนะนำและให้คำปรึกษาแก่นักศึกษา ในการฝึกประสบการณ์วิชาชีพครู
2. ปลุกจิตสำนึกความเป็นครูให้เกิดความรักศรัทธาในวิชาชีพครู
3. เป็นแบบอย่างที่ดีในวิชาชีพครู

การเชิดชูเกียรติผู้ทรงคุณวุฒิ

- (1) แต่งตั้งเป็นอาจารย์พิเศษของสถาบันการผลิตครู
- (2) มอบเกียรติบัตรในการปฏิบัติการ
- (3) มอบสิทธิพิเศษในการศึกษาต่ออบรมหลักสูตรต่าง ๆ ในสถาบันการผลิตครูนั้น ๆ

(4) จัดให้ค่าตอบแทน

การปฏิบัติการสอนในสถานศึกษา

เน้นการปฏิบัติงานในหน้าที่ครู ภายใต้การนิเทศของอาจารย์จากสถาบันผลิตครูและ
ผู้ทรงคุณวุฒิวิชาชีพครูของสถานศึกษาหรือโรงเรียนร่วมพัฒนาวิชาชีพครู ได้แก่

- (1) ปฏิบัติการสอนในชั้นเรียน
- (2) การวิจัยในชั้นเรียน
- (3) การพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษา
- (4) งานบริการของโรงเรียน
- (5) การศึกษาชุมชน
- (6) อื่น ๆ ที่ได้รับมอบหมาย

ทั้งนี้ควรจัดให้นักศึกษาไปเรียนรู้และปฏิบัติงานในสถานศึกษา ตั้งแต่ปีที่ 1 ถึงปีที่ 5

การพัฒนาโรงเรียนร่วมพัฒนาวิชาชีพครู

การพัฒนาครูและโรงเรียนเพื่อเป็น โรงเรียนร่วมพัฒนาวิชาชีพครูเป็น โครงการที่
กระทรวงศึกษาธิการให้ความสำคัญในการประกาศรายชื่อของ โรงเรียนร่วมพัฒนา และหลักสูตรผลิต
ครู 5 ปี ก็มุ่งเน้นการพัฒนาโรงเรียนเป็นพิเศษเพื่อให้สามารถฝึกหัดนักศึกษาครูให้มีประสบการณ์
วิชาชีพอย่างเหมาะสม ผู้วิจัยจึงขอเสนอแนวคิดและหลักการของกระบวนการฝึกประสบการณ์และ
โครงการพัฒนาโรงเรียนร่วมวิชาชีพครู ดังนี้

รูปแบบการฝึกประสบการณ์วิชาชีพในหลักสูตรการฝึกหัดครู 5 ปี

ในหลักสูตรการฝึกหัดครูหลักสูตร 5 ปี ได้เน้นความสำคัญของการฝึกประสบการณ์วิชาชีพ
ออกเป็น 5 ระยะ ๆ หนึ่งจัดเป็นหนึ่งชุดวิชารวม 5 ชุด จำนวนรวม 25 หน่วยกิต ผู้เรียนต้องเรียนครบ
ทุกชุด คือ ชุดวิชาการปฏิบัติงานวิชาชีพครู 1 ชุดวิชาการปฏิบัติงานวิชาชีพครู 2 และชุดวิชาการ
ปฏิบัติงานวิชาชีพครู 3 แต่ละชุดใช้เวลาไม่น้อยกว่า 135 ชม. ส่วนการปฏิบัติการสอนในสถานศึกษา 1
และการปฏิบัติการสอนในสถานศึกษา 2 ใช้เวลาไม่น้อยกว่า 360 ชม.

หลักการจัดการฝึกประสบการณ์วิชาชีพครู สถาบันผลิตครูต้องจัดให้นักศึกษาที่ฝึก
ประสบการณ์ในสถานการณจริง โดยจัดทั้งในกิจกรรมการเรียนตามชุดวิชาต่าง ๆ และชุดวิชาฝึก
ประสบการณ์วิชาชีพ โดยมีวิธีการ (ก) การฝึกในสถานบันโดยความร่วมมือของเครือข่ายทั้ง
สถานศึกษาระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน องค์กรเอกชน วัด และหน่วยงานอื่น ๆ โดยเน้นผลลัพธ์
1) ความรู้และปัญญาในการเป็นครูวิชาชีพ 2) การเสริมสร้างบุคลิกภาพ 3) ความตื่นตัวในการเรียนรู้
และการแก้ปัญหา 4) การทำงานเป็นทีม 5) ความเป็นผู้นำ 6) คุณธรรมจริยธรรมแห่งวิชาชีพ
7) การดำเนินชีวิตด้วยปัญญา (ข) การฝึกสถานศึกษาระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานเป็นการฝึกโดยใช้
สถานศึกษาเป็นแห่งฝึกการปฏิบัติงานจริง โดยมีจุดเน้น 4 ประการ คือ 1) การเรียนรู้การบริหารจัด

การศึกษาและการดำเนินกิจการของสถานศึกษา 2) การเรียนรู้ธรรมชาติ การพัฒนา และการแก้ปัญหาของผู้เรียน 3) การเรียนรู้เกี่ยวกับการเรียนรู้ในสถานศึกษา และการพัฒนานักเรียนในทุกด้าน 4) การปฏิบัติการสอนในสถานศึกษาเป็นเวลา 1 ปี โดยเน้นการปฏิบัติการสอนในกลุ่มสาระที่เลือก 1-2 กลุ่มสาระ การวิจัยชั้นเรียน การปรับปรุงการสอน การมีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตร การทำหน้าที่สนับสนุนด้านการเรียนการสอน ภายใต้การดูแลของครูพี่เลี้ยงที่มีประสบการณ์ และมีความเป็นครูเป็นที่ยอมรับของบุคคลทั่วไป

แนวการดำเนินงานการฝึกประสบการณ์วิชาชีพในหลักสูตรการฝึกหัดครู 5 ปี

การดำเนินงานการฝึกประสบการณ์วิชาชีพครู จำเป็นต้องอาศัยครูพี่เลี้ยงในสถานศึกษามีความพร้อมที่จะร่วมพัฒนาความเป็นครูให้กับนักศึกษา จึงต้องดำเนินการ (ก) คัดเลือกสถานศึกษา และคัดเลือกครูที่มีความพร้อม มีระบบการตอบแทน ในรูปของการช่วยพัฒนาครูและพัฒนาสถานศึกษาหรือค่าตอบแทน (ข) ทำความตกลงกับสถานศึกษา ให้ถือว่าการเป็นพี่เลี้ยงการฝึกประสบการณ์วิชาชีพให้แก่นักศึกษาเป็นงานในหน้าที่ครูและเป็นภาระหน้าที่ (Work load) ของครู เช่นเดียวกับงานอื่น ๆ ในสถานศึกษานั้น ๆ (ค) ให้ครูพี่เลี้ยงเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการเรียนรู้ในสถาบันหรือมหาวิทยาลัย (ง) คณาจารย์ของคณะครุศาสตร์ ทำงานวิจัยร่วมกับครูพี่เลี้ยงและสถานศึกษาเพื่อพัฒนาองค์ความรู้แห่งวิชาชีพครู (จ) ส่งเสริมให้มีการนำเสนอผลงานของครูพี่เลี้ยงและผลงานของสถานศึกษาร่วมพัฒนาวิชาชีพครูต่อสภาวิชาชีพเพื่อประกาศเกียรติคุณหรือรางวัล

ทั้งนี้จัดให้มีคณะกรรมการพัฒนาและฝึกประสบการณ์วิชาชีพครูที่ประกอบด้วยรองคณบดีที่รับผิดชอบด้านฝึกประสบการณ์วิชาชีพ ผู้ทรงคุณวุฒิ 2-3 คน คณาจารย์หัวหน้าศูนย์ศึกษาพัฒนาครู โดยทำหน้าที่ (ก) วางแผนการจัดการเรียนรู้ของหลักสูตร (ข) วางประเมินผลการจัดการเรียนรู้และการฝึกประสบการณ์วิชาชีพ (จ) จัดประชุมระหว่างผู้สอนและครูเครือข่ายผู้บริหาร โรงเรียนพัฒนาวิชาชีพ (ฉ) จัดกิจกรรมเสริมเพื่อพัฒนาคุณลักษณะความเป็นครู และปลูกจิตสำนึกความเป็นครู

โครงการพัฒนาโรงเรียนร่วมพัฒนาวิชาชีพครู

โครงการพัฒนาโรงเรียนร่วมพัฒนาวิชาชีพครูเป็น โครงการที่สำคัญในการฝึกประสบการณ์วิชาชีพครูตามหลักสูตรห้าปี โรงเรียนร่วมพัฒนาวิชาชีพครูจะพัฒนากลไกสำคัญในการฝึกประสบการณ์ให้กับนักศึกษาครู ซึ่งโรงเรียนร่วมพัฒนาวิชาชีพครูต้องคำนึงถึง (ก) กำหนดโรงเรียนร่วมพัฒนาวิชาชีพครู ที่มีคุณสมบัติตามเกณฑ์ของคุรุสภา (ข) กำหนดแนวปฏิบัติในการฝึกประสบการณ์วิชาชีพครูร่วมกับโรงเรียนร่วมพัฒนาวิชาชีพครูและชุมชน (ค) สร้างความเข้าใจกับโรงเรียนร่วมพัฒนาวิชาชีพครูเกี่ยวกับแนวทางในการจัดการเรียนรู้ตามหลักสูตร รูปแบบการฝึกประสบการณ์วิชาชีพและการประเมินผล

คณะกรรมการพัฒนาและฝึกประสบการณ์วิชาชีพครู ประกอบด้วยฝ่ายโรงเรียนร่วมพัฒนาวิชาชีพ และฝ่ายสถาบันการผลิตครู โดยมีหน้าที่ (ก) จัดผู้ทรงคุณวุฒิ (ครูพี่เลี้ยง อาจารย์นิเทศก์) ใน

โรงเรียนเพื่อดูแลการฝึกประสบการณ์วิชาชีพครูให้กับนักศึกษา (ข) กำหนดภาระหน้าที่ในการฝึกประสบการณ์ของนักศึกษา (ค) กำหนดภาระหน้าที่ในการนิเทศ (ง) จัดประชุมอบรมสัมมนาฝึกปฏิบัติการให้กับบุคลากรที่เกี่ยวข้องกับการฝึกประสบการณ์วิชาชีพครู (จ) กำกับ ติดตาม ประเมินผล และรายงานผลการฝึกประสบการณ์วิชาชีพครู

การปฏิบัติการสอนในสถานศึกษา เน้นการปฏิบัติงานในหน้าที่ ภายใต้การนิเทศของอาจารย์จากสถาบันผลิตครูและผู้ทรงคุณวุฒิวิชาชีพครูของสถานศึกษาหรือโรงเรียนร่วมพัฒนาวิชาชีพครู ได้แก่ การปฏิบัติการสอนในชั้นเรียน การวิจัยในชั้นเรียน การพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษา งานบริการของโรงเรียน การศึกษาชุมชน อื่น ๆ ที่ได้รับมอบหมาย ทั้งนี้ควรจัดให้นักศึกษาไปเรียนรู้และปฏิบัติงานสถานศึกษา ตั้งแต่ปีที่ 1 ถึงปีที่ 5

การวิจัยและพัฒนาครูและโรงเรียนร่วมพัฒนาวิชาชีพครู

สำนักงานคณะกรรมการอุดมศึกษา (2547) ได้ตระหนักและเล็งเห็นความสำคัญของโรงเรียนร่วมพัฒนาวิชาชีพครู จึงได้ประกาศรายชื่อโรงเรียนร่วมพัฒนาวิชาชีพครูขึ้นและจัดโครงการวิจัยและพัฒนาโรงเรียนร่วมพัฒนาวิชาชีพครูขึ้น 6 โครงการ ประกอบด้วย (ก) ชุดโครงการวิจัยและพัฒนาชุดฝึกอบรมครู (ข) ชุดโครงการวิจัยและพัฒนารูปแบบการฝึกอบรมครู (ค) ชุดโครงการวิจัยและพัฒนาครูทั้งโรงเรียน ด้วยกระบวนการวิจัยและพัฒนาผู้ปกครองเพื่อเตรียมความพร้อมเด็กปฐมวัย (จ) ชุดโครงการวิจัยติดตามผลเพื่อพัฒนาและยกย่องเชิดชูเกียรติคุณ และ (ฉ) ชุดโครงการประเมินผลสัมฤทธิ์การเรียนรู้และการวิจัยเชิงประเมินชุดวิชาปี 2546

โครงการวิจัยและพัฒนาที่มีเป้าหมายเพื่อพัฒนาองค์ความรู้วิชาชีพครู พัฒนาศักยภาพของบุคลากรที่เกี่ยวข้อง และพัฒนาคุณภาพการศึกษาของท้องถิ่น / โรงเรียนสนองต่อแนวทางการปฏิรูปการศึกษาของท้องถิ่น โดยกำหนดหลักการสำคัญให้คณาจารย์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏเป็นหลัก ดำเนินการวิจัยและพัฒนาแบบมีส่วนร่วมโดยใช้โรงเรียนเป็นฐาน ให้มหาวิทยาลัยราชภัฏสร้างเครือข่ายการปฏิรูปการศึกษาและผู้ปกครองนักเรียน ให้สามารถเป็นพลังสำคัญในการผลักดันให้เกิดการปฏิรูปการศึกษาและปฏิรูปการเรียนรู้ไปสู่ความสำเร็จอย่างยั่งยืน

จะเห็นได้ว่า ในหลักสูตรการฝึกหัดครู 5 ปี ได้มุ่งเน้นการฝึกประสบการณ์วิชาชีพครูมากขึ้น จึงจำเป็นต้องมีการร่วมมือกับโรงเรียนซึ่งเป็นสถานประกอบการมากขึ้น และในการจัดหลักสูตรการฝึกหัดครูให้จึงได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาโรงเรียนร่วมพัฒนาวิชาชีพครูเป็นพิเศษเพื่อให้โรงเรียนมีศักยภาพในการร่วมพัฒนาวิชาชีพครูให้แก่ศึกษาร่วมกับสถาบันผลิตครู ได้เต็มที่และมีประสิทธิภาพ